

Petar Korunić

JUGOSLAVIZAM I SLOBODA U HRVATSKOM NACIONALNOM PREPORODU (ILIRSKOM POKRETU)

Referat održan na znanstvenom skupu (pod zajednič-
kim naslovom »Ideologija ilirskog pokreta«) povodom
150. godišnjice ilirskog pokreta, u Zagrebu, 19. prosinca
1985.

L Slavjani (slavenski narodi) devetnaestog vijeka
ne oslanjaju biće svoje na mač krvavi, ne uzdi-
šu za plijenom tuđih država. Mirno živući pod
raznim vladama goje svoju narodnost; jezik, obi-
čaje i čistoću svoje naravi. To je ono blago, ono
sveto dobro, ono prirodno pravó, za kojeg obra-
nu, emancipaciju i slobodu svoju dižu oružje:
oružje duha, izobraženosti, inteligencije i litera-
ture.

Danica horvatska, slavonska i dalmatinska,
10. lipnja 1848.

a) Literatura i problem¹

Ovo savjetovanje — koje se održava u povodu 150. godišnjice pokretanja *Novina horvatskih* i njihova književnog priloga *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* — treba prije svega da pokaže koliko daleko je znanost došla u pro-
učavanju složenih društvenih, političkih i kulturnih promjena, struktura i pro-
cesa u Hrvata za vrijeme ilirskog pokreta.² A to je važno zato jer su tijekom
tog pokreta stvoreni osnovni društveni i kulturni uvjeti, te izloženi teorijski
i ideološki politički programi i koncepcije, koji su snažno uticali: 1) na proces
udruženja segmenata hrvatskog naroda (u jedinstven politički narod) i na for-
miranje moderne hrvatske nacije te poticali osnivanje ujedinjene države Hrvat-

¹ Ovo je studija o političkoj teoriji i ideologiji liberalne jezgre (elite) iliraca (usporedi bilješku
br. 11). U historiografiji nije posvećena dovoljna pažnja istraživanju liberalne i demokratske tradicije
u hrvatskoj politici. Stoviše, često je naglašavana samo njena konzervativna strana, iako načela i stavovi
ni konzervativnih predstavnika nisu još uvijek temeljito proučeni. (Usporedi bilješku br. 11.)

Međutim, odričemo se misli apsolutiziranja utjecaja i značenja liberalnih i demokratskih ideja kod
hrvatskih preporoditelja. A već je davno dokazano da je ilirski pokret okupljao liberalne i konzervativne
predstavnike, koji su ipak imali neke zajedničke nacionalno-političke ciljeve.

U ovom ćemo radu upoznati samo najosnovnija liberalna načela političke ideologije hrvatskih pre-
poroditelja. A proučavat ćemo ih sa stajališta povijesne i šire društvene znanosti. O tome postoji obilna
izvorna grada, s toga gledišta nedovoljno istražena. Zbog opsežnosti teksta, i ograničenog prostora, ovdje
ne unosimo bilješke koje upućuju na izvore. To smo uradili u znatno širem tekstu. Usp.: P. Korunić,
Jugoslavizam i federalizam u Hrvatskom nacionalnom preporodu: knjiga u tisku.

² Važnija literatura: T. Smiljkas, *Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835*, Rad
JAZU, sv. 80; P. Kulakovski, *Ilirizam*, Varšavska 1894; Đ. Surmin, *Hrvatski preporod I—II*, Zagreb 1903—
1904; F. Šišić, *Hrvatska povijest*, treći dio: od godine 1790. do 1847, Zagreb 1913; R. Horvat, *Nainovite
doba hrvatske povijesti*, Zagreb 1906; F. Šišić, *Biskup Strossmayer i južnoslovenska misao I*, Beograd 1922;
F. Fancev, *Uvod u dokumente za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda. Grada za povijest književnosti
hrvatske*, knj. XII, Zagreb 1933; *Hrvatski ilirski preporod* jest naš autohton pokret, *Hrvatsko kolo* 16,
Zagreb 1935, str. 3—58; *Ilirstvo u hrvatskom preporodu*, *Ljetopis JAZU* 49, Zagreb 1937, str. 130—157;
S. Ježić, *Ilirski antologija*, Zagreb 1934; A. Barac, *Književnost ilirizma*, Zagreb 1954; V. Bogdanov, *Histo-
rija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, str. 95—193; J. Šidak, *radovi u knjigama: Studije iz
hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1973, i *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49*, Zagreb
1979; I. I. Leščilovska, *Ilirizam*, Moskva 1963; 130-godišnjica Hrvatskog narodnog preporoda, *Kolo* sv. 8/9/
10, Zagreb 1966; M. Živančević, *Ilirizam*, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Zagreb 1975.

ske i 2) na širenje i razvoj ideje o ilirsko-južnoslavenskom višenacionalnom zajedništvu u kulturi.

Tek zatim, na određenom stupnju razvoja hrvatske nacionalne političke ideologije, i u okviru postignute političke slobode, hrvatski su preporoditelji-ilirci, izražavajući volju naroda, za revolucije 1848. godine donijeli odluku o osnivanju *južnoslavenske višenacionalne političke i državne zajednice* — i to unutar austrijske federacije. Istovremeno su, ipak, pokazivali težnju za kulturnim a u budućnosti i političkim povezivanjem svih Južnih Slavena.

Prethodna načela, pojmovi i stavovi značajna su za shvaćanje nastanka *modernih zajednica*, koje su svjesno postavljale problem društvene i političke pokretljivosti. Ali je, dakako, o daljem društvenom i političkom razvoju u Hrvata, kao i u južnoslavenskih naroda/nacija uopće, te o snazi i sukobu međunarodnih odnosa, ovisilo da li će navedene ideje i programi biti ostvareni.

Time smo najavili osnovne probleme o kojima ćemo raspravljati. A to su: 1) odnos između *hrvatstva* i *južnoslavenstva* — veze i odnosi između hrvatske narodne/nacionalne zajednice i ideje o ilirsko-južnoslavenskom internacionalnom zajedništvu; 2) odnos između političke i kulturne zajednice i 3) odnos između političkog »kroaizma« i kulturnog ilirizma — odnos između političkog programa i političke kulture. Sve te probleme promatrat ćemo sa stajališta društvene i povijesne humanističke nauke, te načela slobode i nekih aspekata političke ideologije, napose.

Da raspravljamo o tome potakao nas je, između ostalog, stav naše historiografije, prema osnovnim problemima ideologije ilirizma, koja su važna za tumačenje tog ideološkog sustava i konačnu ocjenu cjelokupne djelatnosti hrvatskih preporoditelja-iliraca. Ovdje ćemo, kao primjer, navesti samo neke stavove, koji su, prema našim istraživanjima, neprihvatljivi, a u historiografiji se u raznim varijantama ponavljaju do danas. Opširnije ćemo o tome raspravljati na drugom mjestu.

Još je F. Šišić tvrdio da je »hrvatski ilirizam postao baza i temelj ideje jugoslovenskog narodnog jedinstva«. Pa je, štoviše, zaključio da se u povijesti Južnih Slavena »za vrijeme ilirskog pokreta »prvi put pomišljalo na *narodno jedinstvo* od Soče do Carigrada«. Pri tom je pojmove: »jugoslovenska narodna cjelina«, »jugoslovenski narod«, »ideja jugoslovenskog jedinstva«, »misao jugoslovenskog narodnog jedinstva« — shvaćao kao *nacionalne* kategorije.³ V. Bogdanov je otišao još dalje tvrdeći da je »cjelokupni »kulturni raz« hrvatskih iliraca »služio glavnim ilirskim ciljevima: stvaranju *zajedničke nezavisne južnoslavenske države*«. U koju bi se, po njemu, ujedinili »svi Južni Slaveni«. Zbog toga »djelatnost ilirske stranke ima prvenstveno *nacionalno političko značenje*«. Slijedeći tu premisu, zaključio je da su »Iliri (hrvatski ilirci; op. P.K.) nastojali da *južnoslavensko narodno jedinstvo* ostvare *jednim jedinstvenim, zajedničkim nacionalnim imenom*: ilirskim«.

Takvi stavovi, koje izvori ne potvrđuju, utjecali su na širu kulturnu javnost, unoseći mnoge zabune i nesporazume. Da se pak na osnovu navedenih premisa mogu donijeti još smjeliji zaključci, pokazuje ovaj tekst: »Maksimalni program ilirskog pokreta bio je *oslobođenje i ujedinjenje svih Južnih Slavena* u jednoj zajedničkoj, *nezavisnoj državi*«. Iako izvorna grada postojanje takvog programa za vrijeme ilirskog pokreta ne poznaje, autor je otišao još dalje i zaključio da je ilircima bilo »od samog početka *potpuno jasno* da se od potčinjenosti ni jedan »južnoslavenski narod ne može osloboditi« ako »ne budu ujedinjeni u jednoj slobodnoj, jakoj *nacionalnoj državi*«.⁴

³ Usp.: F. Šišić, *Hrvatska povijest*, n. djelo, str. 146—497; *Jugoslovenska misao — istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja*, od 1790—1918, Beograd 1937, str. 74—116; Biskup Štrosmajer i južnoslovenska misao, n. djelo.

⁴ Usp.: V. Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, n. djelo, str. 96—296; *Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslavenskog nacionalnog pitanja*, Sarajevo 1956.

⁵ Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 3, Zagreb 1967, str. 128.

Ali problem odnosa između jugoslavizma, kao ideje o zajednici svih Južnih Slavena u budućnosti, i hrvatske narodne/nacionalne zajednice, nije riješio ni J. Sidak. Iako je proučavanju južnoslavenstva pristupio veoma kritično, ipak se nije mogao osloboditi idealističke tradicionalne historiografije. Pa je i on zaključio da je ilirizam, polazeći od mišljenja o postojanju jedinstvene »ilirске narodnosti«, zastupao »južnoslavensku nacionalnu ideju«. Tvrdio je, dakle, da su ilirci pojmom »ilirске narodnosti« izražavali »jedinstvenu nacionalnu svijest za sve Južne Slavenе«. Prema tom shvaćanju, hrvatski su ilirci zastupali *dvije nacionalne ideje*: hrvatsku i južnoslavensku.⁶ Međutim, ukoliko promatramo s gledišta *nacije i politike*, lako možemo uočiti da ni jedan historičar još nije dokazao postojanje *nacionalne ideje* u obliku slavenstva ili južnoslavenstva u političkoj ideologiji ilirizma.

Ali koliko možemo ići daleko u domišljanju ako ne slijedimo izvore, najbolje pokazuje M. Krleža. On je u »zamislama ilirizma« nalazio »politički plan ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda«. Po njemu, ta se »ideja o političkom ujedinjenju ilirskih zemalja« (!?) javlja kao logična formula (!?) na kraju dugotrajnog historijskog perioda, koji je trajao od Pribojevića i Orbinija do Flacija i od Križanića do Farlatija. Slijedeći svoju maštu, Krleža je zaključio da je »program političkog ujedinjenja ilirskih naroda« (!?) bio toliko sugestivan da su se »inicijatori pokreta mogli s pravom ponadati« da će se »barjaci njihovog idealizma« (!?) zavijoriti od Istre sve do Carigrada, kao »elemenat, ustalasane nacionalne svijesti« (!?) u koju, kao idealističku konstantu (!?), nitko od njih nije sumnjao.⁷

Ne bismo naveli to gledište, jer ga valja ocijeniti kao izraz književnika a ne znanstvenika, da Krležino uopćavanje nije nekritično navedeno u sintezi povijesti hrvatske književnosti kao dokaz o postojanju programa za političko sjedinjenje svih Južnih Slavena, koji je nastao u vrijeme ilirskog pokreta.⁸

Književni su historičari, ne slijedeći teorijsko-metodološki instrumentarij povijesne znanosti, odnosno znanstvenu političku/društvenu terminologiju, uničili u problem odnosa kroatizma i jugoslavizma mnoge nesporazume. Ne samo da su prihvatili stavove koji nisu dokazani, nego su, pod utjecajem tradicionalne nekritične historiografije, gradili još smjelije teze.

Tako i M. Šicel nalazi, i to već na početku ilirskog pokreta, »političku zamisao, južnoslavenske ideje«. Tu »zamisao« zagovarao je Lj. Gaj sa svojim »pristalicama«. A izražena je u težnji za političkim ujedinjenjem Hrvata s »ostalim« Južnim Slavenima.⁹

Na kraju, ilirizam nije ništa drugo nego velikohrvatska ideja. Ilirska je ideja bila »kroatocentrična« i, zbog toga, kao južnoslavenska koncepcija nije imala uspjeha.¹⁰

Iz navedenih odabranih stavova lako možemo uočiti da se u historiografiji, na jednoj strani, prenaplaćava južnoslavenstvo, na štetu hrvatsva, a na drugoj se odlazi u drugu krajnost. Ideja o ilirsko-južnoslavenskoj kulturnoj zajednici suprotstavljena je hrvatskoj kulturnoj i političkoj narodnoj/nacionalnoj zajednici, i obratno. Nasuprot tome, mi navodimo slijedeće *uvodne stavove*, do kojih smo došli, na osnovu proučavanja izvora, induktivnom metodom.

a) U ideologiji hrvatskih preporoditelja/iliraca ne postoji suprotnost i/ili proturječnost između tzv. *ilirizma* i *kroatizma*. Naprotiv, na osnovu temeljitog

⁶ Usp.: J. Sidak, Hrvatski narodni preporod — ideje i problemi u knjizi: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, n. djelo, str. 95—111; Jugoslavenska ideja u ilirskom pokretu, n. djelo, str. 113—124; Prilog razvoju jugoslavenske ideje do I svjetskog rata, n. djelo, str. 45—64; Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I svjetskog rata, n. djelo, str. 65—84.

⁷ M. Krleža, Uvodna riječ na znanstvenom savjetovanju o 130-godišnjici Hrvatskog narodnog preporoda, Kolo sv. 8/9/10, Zagreb 1966, str. 129—130.

⁸ Usp.: M. Zivančević, Ilirizam, Povijest hrvatske književnosti, knjiga 4, navedeno djelo.

⁹ M. Šicel, Rizinica ilirska 1835—1985, Zagreb 1985, str. 9—25.

¹⁰ Tvrdnja (Dubravka Jelčića) izrečena na znanstvenom skupu posvećenom »Hrvatskom narodnom preporodu«, koji je od 11. do 14. prosinca 1985. organizirala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

proučavanja izvora, i to sa šireg aspekta društvenih znanosti, jasno možemo uočiti *jedinstvo/ovisnost* hrvatskog nacionalnog programa i ideje o južnoslavenskoj zajednici; a oni su samo dijelovi (pod-sustavi) složene političke ideologije hrvatskih preporoditelja.

b) Promatrano sa stajališta *političke zajednice i slobode*, hrvatski su preporoditelji/ilirci *hrvatski nacionalni program* (izražen u težnji i zahtjevu za ujedinjenjem hrvatskog naroda, i stvaranjem ujedinjene države Hrvatske) osnivali na hrvatskoj *političkoj te državnoj i kulturnoj tradiciji* — poglavito na iura municipalia: na hrvatskom državnom pravu. Taj su program, do 1848. godine, nastojali ostvariti unutar ugarske konstitucije.

c) Ali su istovremeno zastupali koncepciju o stvaranju *nove* ilirsko-južnoslavenske internacionalne i slobodne *kulturne zajednice*. Težili su postizanju južnoslavenskog kulturnog zajedništva, i to: prihvaćanjem zajedničkog književnog jezika, književnosti i kulture za sve Južne Slavene.

d) U svakom slučaju, sve do revolucionarne 1848. godine u političkoj ideologiji ilirizma ne nalazimo program ili koncepciju o stvaranju *južnoslavenske političke/državne zajednice*. A o tome nam ništa ne govori ni tajna politika Lj. Gaja.

e) Jer, koncepcija o stvaranju/osnivanju *nove* južnoslavenske *političke zajednice* (ideja o sjedinjenju svih Južnih Slavena u *novu državu*) pretpostavlja rušenje postojećih političkih zajednica: Habsburške monarhije i Turskog carstva. A veoma slabe ekonomske, društvene i političke snage u Južnih Slavena to nisu dopuštale. Svjesni toga, hrvatski su ilirci odbacili optužbe da teže stvaranju novog »ilirskog kraljevstva« (ili »ilirskog carstva«). Međutim, odbacujući pomisao da se u tadašnjim uvjetima može ostvariti ideja o političkom sjedinjenju svih Južnih Slavena, oni su isticali (1) da se ne »odriču ilirizma« (ideje o *kulturnom zajedništvu* Južnih Slavena) i (2) da ne napuštaju *politički kroatizam*.

f) Prema tome, promatrajući sa stajališta *nacije i politike*, jasno je da su hrvatski preporoditelji/ilirci zastupali *hrvatsku nacionalnu ideju* — izraženu u zahtjevu za ujedinjenjem/udruženjem hrvatskog naroda u jedinstvenu, samostalnu i nezavisnu nacionalnu i političku zajednicu: u državu Hrvatsku. A ujedinjena Hrvatska, prema njihovu gledištu, treba da bude ravnopravna članica buduće južnoslavenske višenacionalne kulturne a onda (od 1848. godine dalje) i političke/državne zajednice.

g) Iz svega toga slijedi da ideju o južnoslavenskoj zajednici za ilirizma, a i kasnije, moramo svakako promatrati kao *idealizam* ali i kao *akcioni program*. Nedvojbeno je ipak da je taj idealizam bio od samog početka čvrsto povezan sa zbiljom. In concreto: *ideju* (ono idealno, još ne-postojeće) predstavljala je zamišljena *južnoslavenska zajednica* — koja bi se, u svom postupnom nastajanju, ostvarivala prihvaćanjem osjećaja zajedništva i stvaranjem zajedničke internacionalne kulture za sve Južne Slavene — dok su *zbilju* tvorile *postojeće narodne/nacionalne zajednice*: slovenska, hrvatska, srpska i bugarska.

U svakom slučaju, samo su postojeće narodne/nacionalne zajednice mogle tvoriti južnoslavensku višenacionalnu zajednicu (u budućnosti). Sudeći prema političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja, jaz između idealnoga (jugoslavizma) i zbilje (pojedinačnih narodnih zajednica, odnosno nacija u formiranju) postepeno bi se suzio ukoliko bi svi južnoslavenski narodi (1) prihvatili južnoslavensku ideju u osjećaju zajedništva i u kulturi, a zatim (2) težili stvaranju *nove* (kulturne i političke) južnoslavenske zajednice.

h) Hrvatski su preporoditelji/ilirci svoj ideološki sustav osnivali na liberalnim načelima *jednakosti i slobode*, iz koje su izvodili sve ostale slobode: individualnu (pravo na osobnu slobodu), narodnu (pravo na jednakost i slobodu svih

naroda), političku (politička prava na slobodu), ekonomska prava na slobodu i druge oblike slobode.

b) Narod i nacija u ideologiji ilirizma

1) Hrvatski preporoditelji za vrijeme ilirskog pokreta nisu posve jasno upotrebljavali pojmove *narod* i *narodnost*. Često su ih koristili i kao sinonime. Pa ipak, ako komparativno proučimo izvore možemo uočiti razlike među ta dva pojma, koja su važna za razumijevanje ideologije ilirizma. Opseg i sadržaj pojma *narod* je širi i slojevitiji. Njime su označavali društvene procese i strukture izražene u kulturi, politici, državi i osjećaju (narodnog) zajedništva. Pojam *narodnost* označava društveno-političke i kulturne procese izražene osjećajem (1) narodnog, kulturnog i državnog zajedništva (na primjer: južnoslavenskog internacionalnog zajedništva) i (2) narodne/nacionalne svijesti (na primjer: hrvatske narodne ili nacionalne svijesti).

Pojam *narod/narodnost* u ideologiji ilirizma ima, prema društvenom i političkom značenju, tri razine, a izražene su ovim kategorijama: 1) slavenski narod-(narodnost); 2) ilirsko-južnoslavenski narod-(narodnost) i 3) hrvatski (slavenski, srpski i bugarski) narod-(narodnost)-nacija.

U trećem smislu — dakle, u okviru pojedinačnog naroda/nacije — nalazimo u ideologiji ilirizma još ova značenja pojma *narod*: 1) narod kao skup državljana; 2) narod kao puk/plebs i 3) narod kao etnos. Na tim kategorijama ilirci su gradili modernu političku zajednicu naroda/nacije i ideju o novom suvremenom građanskom kapitalističkom društvu. Ispitajmo, stoga, njihove sadržaje i značenje.

2) Prema hrvatskim preporoditeljima/ilircima, postoji jedan slavenski narod i jedna slavenska narodnost. Rečeno simbolično, postoji jedno »veliko stablo slavensko«, koje se dijeli na »rodove« (ili »grane«) a to su: ruski, češki, poljski i ilirski. Sva četiri slavenska »roda« obuhvaća »duh slavenski«, slavenska narodnost.

Ako promatramo u strogo znanstvenom pogledu i sa stajališta politike, možemo uočiti da ilirci nisu zastupali ideju o postojanju jednog slavenskog naroda-(narodnosti) kao kulturne i/ili političke *narodne zajednice*: kao jedinstvene životne i društvene vrijednosti, kao domovine, koja nas vodi do političkog samoodređenja i slobode.

U svakom slučaju, hrvatski ilirci nisu zastupali ideju o postojanju jednog slavenskog naroda-(narodnosti) u političkom i državnom smislu. A ilircima je bilo jasno i to da ne postoji ni jedinstvena slavenska kultura. Iz toga slijedi zaključak da u ideologiji ilirizma ne nalazimo *nacionalnu ideju* u obliku slavenstva/sveslavenstva. Pa ipak, pojam slavenski narod-(narodnost), koji nalazimo u ideologiji ilirizma, svakako je sastavni dio ideje o sveslavenskom zajedništvu, koja nastaje početkom XIX. stoljeća kao odjek na probuđeni pangermanizam. Ali sveslavenstvo u iliraca ima prvenstveno moralno-političko a ne čisto političko (narodno-nacionalno) značenje.

3) U ideologiji ilirizma »ime Ilir« i pojam »ilirski narod-(narodnost)« imali su: »rodoslovno«, »genetičko«, književno-kulturno i političko značenje. Da bismo osvijetlili pojam »ilirski narod«, ispitajmo sadržaje navedenih značenja.

Promatrano sa stajališta sveslavenstva, ilirci su smatrali da je ilirski narod-(narodnost) »rod« velikog slavenskog naroda. A budući da su se, po hrvatskim preporoditeljima, stari Iliri i došljaci Slaveni tijekom vremena stopili u jedan narod, onda su Južni Slaveni u »genetičkom« pogledu također potomci starih Ilira. Zbog toga su južnoslavenski narodi *baštinici ilirskog imena*, i to u društveno-historijskom, geografskom i jezičnom značenju.

Pa ipak, hrvatski su ilirci »ime Ilir« i pojam ilirski narod-(narodnost) prije svega upotrebljavali: 1) u funkciji razvoja nove kulture — u težnji za stvaranjem nove jedinstvene kulture za sve Južne Slavena; 2) kao višenacionalno/internacionalno ime — kao zajedničko, neutralno *prezime* za sve Južne Slavena i 3) u funkciji stvaranja osjećaja zajedništva — širenja sloge među južnoslavenskim narodima.

Književno-kulturni ilirizam, izražen u težnji za stvaranjem nove ilirsko-južnoslavenske internacionalne kulture, trebalo je da obuhvati cijeli prostor »Velike Ilirije«: sve Južne Slavena, njihov čitav *etnički prostor*. Pri tom su hrvatski ilirci koncepciju o stvaranju nove moderne *kulturne zajednice*, temeljili na ovim načelima: 1) načideji o jezičnom i etničkom *srodstvu* Južnih Slavena; 2) na učenju o kulturi kao području *slobode* i slobodnog, voljnog djelovanja i 3) na prirodnom i narodnom pravu, odnosno na prirodnom pravu naroda na samoopredjeljenje.

Pa ipak, hrvatski su preporoditelji za vrijeme ilirskog pokreta, prije svega, stvarali i razvijali hrvatsku nacionalnu kulturu, čime su utjecali na narodno-nacionalno-integracijske procese stvarajući osnove formiranja moderne hrvatske nacije. Međutim, novu kulturu, koju su stvarali, nisu izjednačavali isključivo s hrvatskom nacijom/zajednicom. Jer, shvaćajući kulturu kao područje duha i slobode, ilirci su zagovarali također stvaranje nove internacionalne ilirsko-južnoslavenske kulturne zajednice. A ona bi, po njima, sve južnoslavenske narode zbližila u »duhu«: na području jezika, književnosti i nauke.

Prema tome, »ime Ilir« i pojam ilirski narod-(narodnost) imali su višenacionalno/internacionalno značenje, te su u ideologiji ilirizma bili isključivo u funkciji stvaranja nove transnacionalne ilirsko-južnoslavenske kulture.

Navedenim pojmovima, dakle, hrvatski ilirci nisu izražavali težnju za stvaranjem *unitarističke, južnoslavenske nacije* i južnoslavenske *nacionalne svijesti*. Jer se, prije svega, takva južnoslavenska nacionalna/unitaristička ideja ne bi mogla širiti u Hrvatskoj, u kojoj je bila razvijena državno-pravna tradicija na kojoj su hrvatski preporoditelji gradili hrvatski nacionalni i politički program.

4) Budući da smo došli do bitne oznake *zajednice*, do njezina *političkog identiteta*, važno je da u ideologiji ilirizma upoznamo značenje pojma »politički ilirizam«.

Poznato je da su hrvatski preporoditelji/ilirci pisali da oni zastupaju ilirizam samo u kulturnom (jezično-književnom) značenju i da ideju ilirizma u političkom smislu (misao o osnivanju nove »ilirske« političke zajednice) nitko od njih ne zastupa. Dakle, da ne zastupaju ideju o političkom sjedinjenju svih južnoslavenskih naroda — u tadašnjim političkim i društvenim uvjetima (sve do 1848. godine). I doista, takav *politički program* još nije pronađen.

Promatrajući ipak s gledišta politike, oni su politički »Ilirium« (»Veliku Iliriju« u političkom smislu) dijelili na »Iliricum Turcicum« te »Iliricum Hungaricum« i »Iliricum Germanicum«. Ali su »politički ilirizam« u neposrednoj političkoj akciji/praksi (kao političku vrijednost i mobilizacijski program) ograničavali na »Iliriju ugarsku«. A pod pojmom *ugarska Ilirija* podrazumijevali su etnički/politički prostor ujedinjene države Hrvatske, odnosno hrvatske Trojedne kraljevine. Razumije se da je taj stav iliraca bio najuže povezan sa stvaranjem hrvatskog nacionalnog/političkog programa i njihovom težnjom za udruženjem segmenata hrvatskog naroda (u jedan politički narod) odnosno za formiranjem hrvatske nacije i osnivanjem države Hrvatske.

Ako želimo, napokon, u ideologiji ilirizma definirati *naciju*, svakako moramo u hrvatskih preporoditelja ispitati poimanje *naroda*. A već u djelima koja su nastala uoči početka ilirskog pokreta nalazimo određenje kulturnog i političkog identiteta hrvatskog naroda, i to kao *zajednice* (prirodne i povijesne) koja

je nastanjena na određenom teritoriju, unutar hrvatskog etničkog/političkog prostora, te posjeduje zajedničku državnu/političku i kulturnu tradiciju (kao zajedničku prošlost).

Uz Lj. Gaja (*Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*, iz 1830. god.) te J. Kuševića (*De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, iz 1830. god.) i J. Draškovića (*Disertacija, iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem, kraljevinah naših, za buduću Dietu, ungarsku odaslanem*, iz 1832. god.) nesumnjivo je I. Derkos (*Genius patriae super dormientibus suis filiis*, iz 1832. god.) najviše utjecao na određenje hrvatskog naroda/nacije u značenju zajednice koja svoj identitet zasniva na određenom teritoriju, državnoj/državnoj i političkoj tradiciji, zajedničkom porijeklu, običajima, modernom prirodno-pravnom načelu, povijesti, narodno-patriotsko-nacionalnom principu, zajedničkom jeziku i kulturi te etičkom načelu.

Polazeći od tih načela, hrvatski preporoditelji u određenju hrvatskog naroda kao zajednice, koja posjeduje navedene društvene/političke i kulturne vrijednosti, unose još ove strukture: etničko načelo, svijest koja se odlikuje privrženosti toj etničkoj i političkoj zajednici te socio-politički program. U najužoj vezi s tim shvaćanjem identiteta naroda, oni su ideju o hrvatskoj narodnoj/nacionalnoj zajednici, kao i hrvatski nacionalno-politički program, prije svega osnivali na hrvatskoj državnoj i političkoj te kulturnoj tradiciji. Time su izgrađivali osnovne, političke, vrijednosti, koje su jasno određivale definiciju naroda kao zajednice koja svoj identitet osniva na povijesti. Ali individualnost naroda nisu temeljili isključivo na povijesnoj, već također na prirodnoj zajednici: drugim riječima, nastajanje i identitet naroda promatrali su kao povijesnu i prirodnu zajednicu.

U ideologiji ilirizma nalazimo na više mjesta takve primjere teorijskog određenja naroda. Promatrano s aspekta društvene znanosti, lako možemo uočiti da su hrvatski preporoditelji etnicitet, kao načelo/strukturu koje utječe na formiranje naroda i narodne/nacionalne zajednice, osnivali na ovim vrijednostima: 1) na načelu srodstva; 2) na državnoj, državnoj i političkoj i kulturnoj tradiciji i 3) društveno-duhovnoj strukturi. Pri tom su formiranju narodnog jezika, kao modernog književnog izražaja koji utječe na stvaranje nove društveno-duhovne strukture, davali izuzetno značenje.

Zastupajući taj stav zajedno s drugim ilircima, Lj. Gaj je još 1835. godine u *Danici* u narodnom hrvatskom jeziku (»hrvatskom, materinskom jeziku«) vidio ove vrijednosti koje utječu na stvaranje narodne zajednice: temelj zajedništvu porijekla, prošlosti i povijesti; državnu i državno-pravnu tradiciju (»domaće zakone pravic«); slobodu i prirodno-pravno načelo; temelj izgradnje posebnog društva i načelo individualnosti.

Zbog toga je razumljivo zašto su hrvatski preporoditelji tijekom ilirskog pokreta razvoju narodnog jezika davali veliko značenje. Ali su, imajući na umu značajnu funkciju koju ima narodni (»materinski«) jezik u formiranju naroda, ideologiju ilirizma obogatili novim vrijednostima: Zastupali su gledište da je jezik »duh/duša naroda«.

Da bismo dokučili odgovor na pitanje što su izražavali pojmom »duh/duša naroda«, potrebno je ustanoviti njihovo gledište o nastanku naroda, što je segmentima određenog naroda zajedničko i što tvori njegov identitet i jedinstvo. Ako iz prethodnog sve to znamo, jasno je da su pojmom »duh/duša naroda« izražavali etnicitet, kao načelo koje utječe na udruživanje segmenata naroda u jedan politički narod i time na stvaranje narodne/nacionalne zajednice.

Hrvatski su preporoditelji/ilirci bili uvjereni da narodni jezik najbolje izražava »duh naroda«, koji sadrži ove vrijednosti: 1) prenosi tradiciju, a ona je,

po njima, izvor »narodnog života«; 2) određuje narod kao povijesnu zajednicu; 3) utječe na određenje identiteta jednog naroda; 4) izvor je duhovnog/slobodnog djelovanja i omogućuje slobodu u kulturi i 5) jezik su najuže povezali s hrvatskom državno-pravnom tradicijom.

Prema tome, hrvatski su preporoditelji *etnicitet*, kao načelo što utječe na udruživanje segmenata naroda u jedan politički narod, osnivali na *jedinstvu jezika*, u kojem su nalazili osnovne činioce koji utječu na formiranje naroda, te na *zajedništvu porijekla, prošlosti i povijesti*. Smatrali su da je dugotrajni identitet narodne zajednice u povijesti bitni uzrok nastanka modernog naroda. Ali su pri tom *doživljaju zajedništva* dali izuzetno značenje u stvaranju narodne zajednice. A doživljajem zajedništva izražavali su također etnicitet, koji otkriva cjelokupnost i individualnost naroda. Taj osjećaj zajedništva izražavali su pojmovima/strukturama: *narodnost, rodoljublje, otačbina i domovina*. Ako ispitamo sadržaje navedenih termina, vidjet ćemo da oni otkrivaju *cjelokupnost i posebnost* jednog naroda kroz njegove osnovne strukture: *jezik, običaje, teritorij i tradiciju*.

5) Ako nam je pojam *naroda* u ideologiji ilirizma koliko toliko jasan, pokušali bismo definirati *naciju* u ideološkom sustavu hrvatskih preporoditelja. Već smo u definiciji naroda upotrijebili pojam: *narod/nacija*. Pri tom smo mislili na (a) narod i/ili (b) naciju. Dakle, uzimali smo taj termin kao oznaku za dvije vrijednosti: *a* i *b*. Kada su povezane znakom *a/b*, treba ih shvatiti kao spojene i kao razdvojene. To objašnjavamo činjenicom da u ideologiji ilirizma nalazimo vrijednosti koje u isto vrijeme određuju *narod i/ili naciju*.

Pa ipak, ako želimo definirati *naciju* u ideološkom sustavu ilirizma, svakako moramo polaziti od razlikovanja *naroda* od *nacije*. Nadalje, potrebno je razlikovati zbilju od ideje i ideologije. Jer u realnom životu hrvatski narod za vrijeme preporoda nije bio formiran u jedinstvenu narodnu zajednicu. Abzamo da su dvije razine razbijale to jedinstvo. Prvo, promatrajući sa stajališta politike i države, hrvatski je narod i dalje ostao razdrobljen na pokrajine: Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru i Vojnu krajinu. Prve dvije nalazile su se pod Ugarskom, dok su ostale bile pod izravnom upravom Beča. Drugo, s društvenog i socio-pravnog gledišta, hrvatski narod također nije postigao jedinstvo *demos*a (političkog naroda), *puka/plebs*a (nižih klaša) i *etnos*a (načelo, koje se osniva na uvjerenju o zajedničkom porijeklu i povijesti).

Međutim, ako promatramo s gledišta *povijesti i tradicije* (hrvatske državne, državno-pravne, političke i kulturne) jasno je da je hrvatski narod baštiniio *pravne vrijednosti i povijesne institucije* koje su tvorile i omogućavale cjelokupnost i individualnost te samoodređenje hrvatskog naroda kao samostalne i posebne/političke narodne zajednice. Polazeći od tog uvjerenja, hrvatski su preporoditelji zahtjevali udruživanje hrvatskog naroda u zajedničku državu (Trojednu kraljevinu: ujedinjenu državu Hrvatsku) u jedinstvenu narodnu i duhovnu/kulturnu zajednicu s jedinstvenim socio-pravnim uređenjem i zajedničkim tržištem, osnivali na pravu: i to kako na historijskom (na iura municipalia) tako i na prirodno-pravom načelu (na prirodnom pravu naroda na samoopredjeljenje). Ako taj stav motrimo s gledišta ideologije, koja je imala akcioni moment i praktičnu socio-političku svrhu, jasno je da su hrvatski ilirci istovremeno težili formiranju moderne hrvatske nacije, koja treba da postigne političku moć da bi mogla raspolagati sobom i svojom državom.

U vezi s tim je potrebno da u ideologiji hrvatskih preporoditelja/iliraca istražimo one nove vrijednosti koje su, za razliku od naroda, određivale *naciju* koja posjeduje *pravo i moć* da narodnu zajednicu pretvori u jedinstvenu, cjelovitu, samostalnu i slobodnu nacionalnu državnu zajednicu.

Uz doživljaj postojanja narodne zajednice kao pravno-povijesne i društvene vrijednosti, kao domovine/otačbine i posebne teritorije/zemlje, nema sumnje da su u ideološkom sustavu ilirizma ovi stavovi određivali definiciju *nacije* te utjecali na formiranje hrvatske nacije/zajednice: 1) zahtjev hrvatskih preporoditelja za *političkom* cjelokupnošću, slobodom i samoodređenjem hrvatskog naroda; 2) njihova težnja da izraze i postignu društveno, duhovno/kulturno i socio-pravno jedinstvo hrvatske narodne/političke zajednice i 3) da, izražavajući jedinstvenu volju hrvatskog naroda, stvore novo slobodno građansko-kapitalističko društvo i modernu ujedinjenu državu Hrvatsku.

Prema tome, zaključili bismo da je definiciju *nacije* u ideologiji ilirizma određivao stav hrvatskih preporoditelja koji su hrvatsku *narodnu zajednicu* promatrali kao socio-pravnu, povijesnu, duhovno-kulturnu, političku i ekonomsku *jedinstvenu cjelinu*, koja treba da se udruži u jednu državu. Bitni činilac, koji je u tom ideološkom sustavu određivao definiciju nacije, jest njihov stav da je nacija *politički narod*, koji teži, da osigura moć, te postigne političku, državnu i ekonomsku organizaciju naroda. A kada je riječ o naciji kao političkoj i državnoj organizaciji naroda, svakako je značajno da su, već Kušević, Derkos i Drašković težili postizanju duhovne/kulturne i političke samostalnosti Trojedne kraljevine. Osnivajući, zatim hrvatski nacionalno-politički program na iura municipalia, hrvatski su preporoditelji/ilirci težili ujedinjenju hrvatskih pokrajina u jedinstvenu državu Hrvatsku.

Određenje nacije, koju je definirala ideja o političkom narodu, i težnja za formiranjem nacionalno-političke i državne zajednice, koje nalazimo u ideologiji ilirizma, a zatim su ih hrvatski preporoditelji, političari za revolucije 1848—49. godine obogatili novim vrijednostima i razradili u svom nacionalnom programu i političkoj teoriji — utjecale su u Hrvata na razvoj ovih procesa: 1) širile su uvjerenje da moderna država (ujedinjena Hrvatska) treba da zaštiti *pravo i slobodu* hrvatskom narodu/naciji; 2) u vezi s tim, poticale su težnju i širile vjeru u mogućnost ostvarenja političke i državne organizacije hrvatske nacionalne zajednice. Time je jasno izražena ideja da hrvatska nacija u nastanku treba da akumulira i koncentrira političku moć i to preko ujedinjenja segmenata hrvatskog naroda u jedinstvenu državnu zajednicu, a pomoću podrške većine hrvatskog naroda.

Ujedno su hrvatski preporoditelji, u okviru socio-ekonomskog programa, izrazili zahtjev za preobrazbom društva i izgradnjom modernog parlamentarnog, demokratskog i slobodnog građansko-kapitalističkog društva. Nastavljajući na ranijoj ideologiji, učinili su to, prije svega, u svom programu za revolucije 1848. godine. Suprotstavivši taj program mađarskom i njemačkom agresivnom nacionalizmu, oni su iznijeli zahtjev za stvaranjem južnoslavenskog višenacionalnog zajedništva, i to do 1848. u kulturi, a onda u politici, na temelju načela jednakosti i slobode, priznavajući time nacionalnu/političku individualnost južnoslavenskih naroda.

Držeći se političke ideologije koju su razvijali za vrijeme ilirskog pokreta, hrvatski su je preporoditelji dalje razvili za revolucije 1848—49. godine. A upravo su tada postigli visoku razinu ovih aspekata političke teorije: 1) o pravu naroda/nacije na samoodređenje; 2) o formiranju naroda/nacije i izgradnji nacionalne zajednice kao pravne države i 3) o njezinu sjedinjenju u saveze (različitog sadržaja) s drugim nacijama.

Time je pitanje definicije i određenja narodnog/nacionalnog identiteta u političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja bilo konačno riješeno. Jer, uza sva kasnije pojedinačna lutanja, to je ono gledište koje je bilo u povijesti opravdano i koje je u hrvatskoj politici konačno pobijedilo.

II.

»Ja sam Ilir, kom ni blago,

Ni čast, ni slava,

Niti ništa nije tak drago

Jak: prirodna prava.

Jer kak' časti, blago i slava

Gospodstvu su, u rodu,

Tak Ilira je navada

Ljubiti slobodu.

Oj slobodo! strah i trepet svijeta

Ostarelih u povelja speta,

Sladka rečco, plod boljega vijeka,

Znak i ures razumna čovjeka.

T. Blažek, *Političke pjesme*, izd. A. Nemčić, Zagreb 1848.

a) Jugoslavizam i sloboda

1) Ideja o južnoslavenskoj (kulturnoj i političkoj) zajednici, koju su zagovarali hrvatski preporoditelji u svojoj političkoj ideologiji, a promatrana u njezinu društveno-historijskom razvoju, ima svakako ne samo spoznajno-teorijsko nego i društveno-političko značenje. Zbog toga objektivna i temeljita idejno-teorijska analiza jugoslavizma, ukoliko je ona moguća, treba da u savremenoj zbilji omogući da širu kulturnu javnost upozna s ideološkim i teorijskim sadržajem jugoslavizma i njegovom društvenom i političkom ulogom u prošlosti. A to možemo tako da temeljito ispitamo i istražimo vlastitu prošlost, da upoznamo težnju hrvatskog naroda za vlastitom samostalnošću i očuvanjem kulturnog i nacionalno-političkog identiteta; te da istražimo i upoznamo ideale slobode za kojima su težili hrvatski narodnjaci. A prvi korak u tom proučavanju treba da bude upoznavanje liberalne demokratske tradicije u ideologiji hrvatskih preporoditelja.

Jugoslavizam, izražen kao pod-sustav akcione i mobilizacije političke ideologije u hrvatskih preporoditelja političara, valja također promatrati kao povijesno-revolucionarni čin, koji je bio usmjeren na stvaranje novog južnoslavenskog društva i kulture, na formiranje pojedinačnih nacija (hrvatske, slovenske i srpske) i na osnivanje južnoslavenske višenacionalne federativne kulturne i državne zajednice.

Svjesni uzajamne ovisnosti navedenih društveno-političkih pojava i procesa, nema sumnje da su hrvatski preporoditelji polazili od spoznaje o nepostojanju južnoslavenske kulture i države. Ali su ipak isticali potrebu stvaranja nove južnoslavenske zajednice, koja treba da bude zajednički cilj svih južnoslavenskih naroda. A budući da su istovremeno pomišljali na rušenje postojećeg društvenog feudalnog sustava, a u budućnosti i takve države, oni su jugoslavizam najuže povezali s idejama građanskog liberalizma, koji su suprotstavili ideologiji feudalizma.

Prema tome, jugoslavizam je bio radikalni zahtjev, čin koji je tražio puteve izgradnje suvremenog modernog građansko-kapitalističkog društva. Po zamislima hrvatskih preporoditelja, južnoslavenska je zajednica trebala da omogući i ubrza nacionalno-integracijske i modernizacijske procese u pojedinim južnoslavenskih naroda/nacija. Trebala im je pružiti slobodu, ugroženu izvana, te omogućiti ostvarenje visokih ideala građanskog svijeta: ostvarenje duhovne revolucije kao temelja izgradnje svakog daljnjeg naprednog društva.

Koncepcija o južnoslavenskoj zajednici je prije svega trebala da bude, praktična politika: ideja slobode, čije su ostvarenje vidjeli u neposrednoj praksi. A prema političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja/iliraca, prvi korak, na putu stvaranja južnoslavenske zajednice jest osnivanje osnovnih članica/jedinica: a to je formiranje pojedinih južnoslavenskih naroda/nacija. Time su hrvatski preporoditelji političari, posebno za revolucije 1848—49, jasno iskazali da postojeći državni, državno-pravni, politički, društveni, ekonomsko-socijalni i kulturni odnosi, kao i procesi uzajamne ovisnosti, u kojima se nalaze južnoslavenski narodi, još nije njihov prirodni svijet: a njega treba stvoriti i djelatno potvrditi. Taj prirodni i slobodni nov svijet, prema njima, trebalo je stvarati postuno; ali stalno težeci tom cilju, jer su u južnoslavenskoj zajednici vidjeli slobodu južnoslavenskih naroda. Zamišljali su da bi u federativnoj i višenacionalnoj južnoslavenskoj zajednici svaka jedinica/nacija bila autonomna, a onda i slobodna.

Iako je taj ideološki sustav, promatrajući ga u svim njegovim kulturnim i političkim aspektima, bez sumnje imao elemente utopijskog i romantičarskog karaktera, svakako je značajno da su hrvatski preporoditelji jugoslavizam *izjednačavali sa slobodom*; naravno: uz pretpostavku mogućnosti stvaranja slobodne južnoslavenske zajednice i novoga društva.

Prema tome, promatrajući sa stajališta jugoslavizma i slobode (kao dijelova i pod-sustava akcione i mobilizacione političke ideologije) bez pretjerivanja možemo reći da su hrvatski preporoditelji svojim nacionalno-političkim i kulturno-duhovnim te socio-ekonomskim programom *ukidali i prebđavali* datosti jednog uhođanog svijeta (u Habsburškoj monarhiji) koji se javljao u vidu gotovosti i nepromjenljivosti.

2) Kao liberalno načelo, *sloboda* je u ideologiji ilirizma stalno prisutna. To je pojam, koji su hrvatski ilirci u svim oblicima najviše upotrebljavali. Bili su uvjereni da sloboda uvjetuje i uvjedno nalaže slobodnu djelatnost — u cilju postizanja individualne/osobne i narodne/nacionalne slobode. Po njima, sloboda je pretpostavka i uvjet ostvarenja nacionalno-integracijskih i modernizacijskih procesa. A hrvatskom narodu ostvarenje nacionalno-političkih i modernizacijskih programa treba da omogućući, uz pretpostavku slobode, »konstitucija« (ustavno uređenje) i hrvatsko municipalno pravo.

Iza liberalnog načela slobode, koje su zastupali hrvatski preporoditelji, stajao je etički/moralni normativ. Nastao je historijski, a izražen je kao građanski nazor o novom svijetu. Suprotstavljali su ga dotadašnjem društvenom i gospodarskom feudalnom sustavu. Promatrano s gledišta politike, hrvatskim je ilircima (malobrojnoj *eliti*/intelektualcima) za vrijeme Preporoda bilo jasno da *sloboda*, kao opće liberalno načelo koje utječe na moralno-etičko određenje i usmjeruje društvenu i političku preobrazbu, nije dana: znali su da se za nju treba boriti. Slobodu, dakle, treba izboriti. Po njima, *sloboda* treba da omogućući jedan posve nov poredak: ona pretpostavlja i omogućuje nacionalno-političko konstituiranje malih slavenskih naroda i očuvanje njihove kulturne i političke/nacionalne individualnosti.

Prema tome, promatrano s gledišta slobode, postojeći svijet (političkih i društvenih odnosa u Monarhiji) prema hrvatskim preporoditeljima još nije ni za pojedinca/čovjeka ni za pojedine male slavenske narode moguć i njima pri-mjeren svijet: on to tek treba da postane.

Time je *liberalno i političko načelo slobode*, koje su hrvatski preporoditelji još za vrijeme ilirskog pokreta ugradili u svoj ideološki sustav, a teorijski ga razradili za revolucije 1848, omogućavalo radikalno stvaranje novoga svijeta, i to: 1) promjenu političkih i državno-pravnih odnosa u Monarhiji; 2) formiranje novih narodnih/nacionalnih zajednica i 3) osnivanje nove višenacionalne južnoslavenske kulturne i političke zajednice (unutar austrijske federacije).

Na taj su način hrvatski preporoditelji, kao nosioci liberalne političke ideologije modernog vremena, pokazali težnju za političkim, društvenim i kulturnim prevratom. A on bi omogućio stvaranje novog svijeta: svijeta slobode, u kojem svaki pojedinac/čovjek i svi narodi (bez obzira na veličinu i porijeklo) stvaraju pravni sistem iza kojega stoji individuum.

Taj su stav posebno razvili za revolucije 1848—49. godine, kada su tražili pravo naroda na društveno-politički prevrat. Pa ipak, taj revolucionarni čin/ideju hrvatskih preporoditelja političara ne smijemo promatrati isključivo kao puki politički/društveni prevrat, nego kao reprodukciju i produkciju tijekom kojih se stvaraju nove zajednice i novo društvo. Bilo im je ipak jasno, da novi program, temeljen na liberalnom načelu slobode, ima svoje revolucionarno ishodište (u francuskoj revoluciji), a započinje procesom ukidanja i prevladavanja starog feudalnog društvenog, političkog i gospodarskog svijeta i stvaranja novog.

Taj epohalni misaoni obrat, temeljen na suvremenim evropskim liberalnim idejama, izvire iz hrvatskog socijalnog i političkog društva. Drugim riječima, ideološka struktura hrvatskih preporoditelja odgovara strukturi društva u kojem je nastala i razvijala se. Početak stvaranja jednog novog svijeta, u kojem treba da se stvori odnosno formira hrvatska narodna/nacionalna zajednica i novo južnoslavensko zajedništvo (u kulturi i politici) počiva, dakle, na ideji slobode i slobodnoj djelatnosti: na ideji slobodnog čina. Razumije se, stoga, da je takva ideja slobode tražila revolucionarnu aktivnost u svim vidovima ljudske djelatnosti. A pri tom mislimo da je ideja slobodne aktivnosti (stvaralačke i proizvođačke) bila revolucionarni čin, i obratno.

Temeljeći svoju kulturnu, političku i javnopravnu djelatnost na slobodnom činu, hrvatski su preporoditelji u svoju liberalnu političku ideologiju unijeli mnoge ideje koje su izborile i postigle generacije tijekom historije čovječanstva putem slobode i revolucionarnog prevrata. Na tim osnovama hrvatski su ilirci liberali (elita) izgradili jedinstveni ideološki sustav, a sastoji se iz sljedećih temeljnih pod-sustava/struktura: 1) *Kozmopolitizma* — a tvori se iz humanističke usmjerenosti i osnovan je na općim liberalnim načelima: slobode, jednakosti i bratstva, te na prosvjeti i kulturi kao zajedničkom dobru čovječanstva. 2) *Sveslavenstva* — koje valja shvatiti kao moralni oslonac na sveslavensko jedinstvo u osjećaju rodoslovnog/slavenskog zajedništva. 3) *Jugoslavizma* — a izražen je: a) do revolucionarne 1848. godine preko ideje o ilirsko-južnoslavenskom zajedništvu u kulturi i b) od 1848. do 1850. sadržan je u koncepciji o osnivanju slobodne i samostalne južnoslavenske političke zajednice unutar austrijske konfederacije. 4) *Hrvatstva* — koje je sadržano u hrvatskom nacionalno-političkom i kulturnom programu, prema kojem hrvatski narod treba da se udruži u samostalnu i slobodnu narodnu/nacionalnu zajednicu: državu Hrvatsku.

b) Racionalizam i prosvjetiteljstvo

Već od početka ilirskog pokreta kod hrvatskih je preporoditelja vidljiv snažni utjecaj ideja prosvjetiteljstva. Ideje koje su prihvatili pod utjecajem prosvjetiteljstva, a onda ih dalje širili i razvijali, veoma su značajne za razumijevanje njihove ideologije.

Poznato je da je prosvjetiteljstvo XVIII. i početkom XIX. stoljeća dovelo do osmišljavanja osnovnih nastojanja novovjekovnog racionalizma. Prosvjetiteljstvo je preuzelo i dalje razvilo temeljne misaone stavove racionalističke filozofije. Tu prije svega mislimo na težnju prosvjetiteljstva da ostvari vladavinu uma. Time je, samo nastavljen i do kraja domišljen onaj smjer racionalizma koji je započeo R. Descartes kada je utvrdio, sumnjajući najprije u sve, da je pozdan samo *ratio*.

Predstavnici prosvjetiteljstva su na tim temeljima izgradili svoju viziju o racionalnom preuređenju postojećeg svijeta i izgradnji novog. Radilo se, prije svega, o njihovoj težnji za preuređenjem društvenih, političkih i kulturnih osnova i odnosa. Novi svijet je trebalo podvrći regulama uma. Imajući bezgranično povjerenje u ljudski um i vjerujući u mogućnost izgradnje novoga svijeta pomoću njega, pretpostavljali su ujedno *ideju napretka* društva i čovječanstva uopće.

Prema tom shvaćanju, čovjek, kao racionalno biće, udružen s drugim ljudima u zajednicu, ima sposobnost da neprekidno napreduje. Ideja napretka (umnog, duhovnog, društvenog i povijesnog) bila je u središtu razmatranja predstavnika prosvjetiteljstva. Pa ipak, njihove težnje nisu išle dalje od zahtjeva za reformom društva. Uža sve to ideje racionalizma i prosvjetiteljstva možemo nazvati revolucionarnim, jer su poticale duhovnu/kulturnu revoluciju. A te su ideje zatim pripremile i utjecale na društvenu i političku revoluciju.

Na tim osnovama razvio je I. Kant svoj kritički idealizam. Prema njegovoj ocjeni, »prosvjetiteljstvo je čovjekov izlazak iz stanja vlastite nezrelosti«. Polazeći od liberalnog načela slobode, Kant je smatrao da je prosvjetiteljstvo osnovni zadatak čovječanstva. Po njemu, to je put koji čovjek treba da prođe i na kome treba da ostvari svoje umno i moralno određenje.

Osnovna uvjerenja i nastojanja evropskog racionalizma i prosvjetiteljstva, prisutna su u liberalnoj i humanističkoj političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja/iliraca. Pripadnost njihove ideologije evropskom prosvjetiteljstvu svjedoči prihvaćanje ideje napretka ljudskoga roda. Kao i evropski prosvjetitelji, tako su i hrvatski ilirci smatrali da neprekidni napredak i usavršavanje jest trajna i bitna odlika čovjeka. Napredak, kao ideju kojoj treba da teži čitav ljudski rod, temeljili su na liberalnom načelu slobode i moralnom principu.

Hrvatski su preporoditelji prihvatili osnovna načela evropskog racionalizma, prosvjetiteljstva i liberalizma, ali su ih ugradili u svoj ideološki sustav, koji su prilagodili sredini i društvu u Hrvatskoj. Iako su s oduševljenjem pisali o ideji napretka, ipak nisu bili posve nekritični. Bili su svjени duhovnog i kulturnog stanja svoga naroda, ali i mogućnosti što treba i što mogu postići. Ako nemamo to na umu, teško ćemo moći objasniti njihov veoma složen ideološki sustav.

Ako želimo upoznati načela i osnove evropskoga duha i političke kulture, što su utjecali na oblikovanje političke ideologije u hrvatskih preporoditelja, moramo svakako istaći ove sustave: ideje racionalizma i prosvjetiteljstva; osnovna načela koja je teorijski razradila francuska revolucija, stvorivši temelje građanskoj revolucionarnoj praksi; filozofiju klasičnog njemačkog idealizma, koja jest i potiče duhovnu revoluciju; romantizam. U konačnoj ocjeni tih utjecaja moramo biti veoma oprezni i umjereni.

Ipak je sigurno to da su na hrvatske preporoditelje utjecali spomenuti stavovi. Oni su prihvatili osnovne ideje tih sustava i ugradili ih u svoju ideologiju. Načela koja su prihvatili nisu razrađivali i teorijski nadopunili. Za to nisu bili spremni. U hrvatskoj sredini nije bilo filozofske tradicije. Oni su tek trebali da stvaraju temelje kulture, koji bi izvršili »revoluciju duha« i ubrzali nacionalno-integracijske i modernizacijske procese. A upravo su to hrvatski preporoditelji učinili.

c) Historijski, prirodno i narodno pravo

Ako želimo upoznati osnovna načela političke ideologije hrvatskih preporoditelja, pa i hrvatski nacionalno-politički program spram jugoslavizma, svakako moramo upoznati njihov stav prema prirodnom i narodnom pravu, posebno u odnosu prema historijskom pravu uopće, a napose prema hrvatskom državnom/historijskom pravu na kojem su temeljili svoj nacionalni i politički sustav.

Hrvatski su preporoditelji već za vrijeme ilirskog pokreta prihvatili i zastupali *prirodno pravo*, a teorijski su ga razradili za revolucije 1848. godine. Tada su prirodno pravo izjednačili s načelom *jednakosti*, na kojem, po njima, treba osnovati odnose među ljudima i narodima. Pa su istakli da je *historijsko pravo*, kao princip na kojem se gradi nejednakost među osobama i narodima, konačno revolucijom 1848. »zbačeno sa svoga prijestolja«. Pod tim utjecajem, Hrvatski je sabor 1848. usvojio prirodno pravo i proglasio ga *regulativom* svakog prava. Taj je stav Hrvatski sabor (u »Manifestu naroda hrvatsko-slavonskoga«) izrazio riječima: »*Prirodno pravo*, uvijek ostaje *najveće pravo*, jer je u *prirodi osnova i temelj svakoga prava*. Ono je uvijek jedno i isto, ali ga svaki vijek nije, kadar u pravom njegovom značenju ponjati i shvatiti. Ono je do sada samo na čovjeka ograničeno bilo, i tek u najnovije vrijeme počelo se i na *cijele narode*, kao osobe u sebi svoju ograničenu nezavisnu cjelost imajuće, razprostiti. (...) a duh najnovijega vremena, i obći pokret narodâ evropskih, jasno su iskazali da ima još neko *pravo naroda*, po kome *svaki narod* kao jedna cjelost ima pravo na *slobodu* i na *savršenu jednakost* među ostalim narodima.«

Prema shvaćanju hrvatskih preporoditelja, *prirodno pravo* je univerzalno, dok je *historijsko pravo* posebno/individualno. Na načelu prirodnog prava osnivali su *narodno pravo*, bolje rečeno: prirodno pravo svakoga naroda na narodnu/nacionalnu cjelokupnost, individualnost i slobodu. Jasno su istakli da je načelo *jednakosti* (točnije: načelo *slobode* i »*savršene jednakosti*«) temelj prirodnog prava, i to kao *prirodnog zakona*, koji ima kontrolu nad historijskim pravom. Dakle, po njima, je prirodno pravo *regulativ* historijskog prava: prirodno pravo je izjednačeno s prirodnim zakonom i ono je univerzalno/superiorno u odnosu na svako pravopćepa historijsko napose.

Sadržaj prirodnog prava, koje su načelo hrvatski preporoditelji od ilirskog pokreta preko revolucionarnih previranja 1848. i dalje unosili u svoju političku ideologiju, odraz je uvjerenja, običaja i tradicije hrvatskoga društva. A za našu je raspravu važno istaći i to da su na načelu prirodnog prava osnivali ne samo ideju jednakosti i slobode te narodno pravo, nego također jugoslavizam i federalizam. Jednako su, tako na načelu prirodnog i narodnog prava tražili *pravo* i mogućnost osnivanja nacionalno-političkog programa. Dok su u okviru jugoslavizma, i zahtjeva Hrvatskog sabora iz 1848. godine za osnivanjem južnoslavenske političke/državne zajednice sastavljene od ujedinjene Hrvatske te ujedinjene Slovenije i srpske Vojvodine, tražili za Slovence i Srbe u Ugarskoj pravo da svoje nacionalno-političke programe osnuju na prirodnom i narodnom pravu. Ali su i hrvatski nacionalno-politički program osnivali ne samo na hrvatskom državnom pravu, nego također na prirodnom i narodnom pravu. Prema njihovu uvjerenju, historijsko pravo (kao posebno/individualno pravo) pojedini narodi mogu zadržati u unijeti u svoje nacionalno-političke programe, ali samo u tom slučaju ako historijsko pravo (bolje rečeno: vlastitu državnu pravnu tradiciju) mogu uskladiti s prirodnim pravom narodâ na slobodu i individualnost. U protivnom, tražili su da historijsko pravo treba odbaciti.

Prirodno i narodno pravo, i na njima osnovana načela *jednakosti* i *slobode*, koja su hrvatski preporoditelji unijeli u svoj (hrvatski) nacionalni/politički program i u ideju o južnoslavenskoj zajednici, važne su vrijednosti koje nam omogućuju spoznaju njihova određenja *identiteta* i *individualnosti* pojedinih južnoslavenskih naroda/nacija.

Pa ipak, promatrajući i dalje sa stajališta jugoslavizma, bez svake sumnje je i *hrvatsko državno pravo* i te kako važno za razumijevanje njihova određenja hrvatskog nacionalnog-političkog/državnog identiteta. Držeći se hrvatskoga državnog prava (kao vlastite državnopravne tradicije koja treba da osigura političku slobodu i individualnost) i gradeći međunarodne odnose na prirodnom pravu, hrvatski su preporoditelji/političari težili formiranju hrvatske narodne/

nacionalne zajednice i osnivanju ujedinjene države, Hrvatske, koja treba da se, u odbrani izvana, sjedini (na temelju »savršene jednakosti i slobode«) s drugim južnoslavenskim narodima.

Hrvatski su se preporoditelji načelom prirodnog prava — koje je također, sadržano u temeljnim liberalnim vrijednostima/strukturama: slobodi, jednakosti i narodnom pravu — suprotstavljali postojećem političkom sistemu, unutar Habsburške monarhije. Smatrali su da taj politički sustav, koji su shvaćali kao »politički zakon« sile, nije osnovan na racionalnom zakonu. A politički zakon sile, izražen kroz agresivni mađarski i njemački nacionalizam i hegemonizam, ocijenili su da je protivan prirodnom zakonu. Zbog toga su hrvatski preporoditelji prirodnim pravom nastojali ograničiti politički zakon sile. Težili su da postojeći politički/državni sustav promijene ili da ga, uprave u određenim smjerovima, promjenā. Pri tom su izražavali svoje socijalne zahtjeve, te tražili političko pravo na slobodu i jednakost. Nasuprot germanizaciji i mađarizaciji, izraženi »političkim zakonom« u vidu apsolutne sile, centralizma, hrvatski su se preporoditelji liberali opredijelili za *suverenitet naroda*, kao apsolutne i trajne moći, te za racionalni zakon, koji je jednak prirodnom zakonu i prirodnom pravu, i za federalizam.

Na tim načelima trebalo je da počiva moderni sustav države i prava. Da se izgradi moderno građansko društvo i moderna država: nov svijet i novi društveni odnosi. Prirodnim pravom i racionalnim zakonom ograničavali su apsolutnu silu austrijske i mađarske vlade. U liberalnom društvu prirodno pravo, kao ideja i regulativ, postepeno nestaje, a zamjenjuje ga demokracija. U vezi s tim društvenim procesom, umjesto prirodnog prava počinje da funkcionira teorija *državnog ugovora*. A tu su teoriju/ideju hrvatski preporoditelji razvili već za revolucije 1848—49. godine.

Prema tome, *prirodno i narodno pravo* — uz temeljna liberalna načela o slobodi, jednakosti i bratstvu — koja su hrvatski preporoditelji ugradili u svoj sustav političke ideologije, pokretali su ove društvene procese u Hrvatskoj: a) Poticali su na faktični realni i društveni prevrat te državno preuređenje; b) Feudalne i postfeudalne privilegije (kao i sve privilegije) pretvarali su u *pravo* (prirodno: osobo/individualno i narodno) kao temeljnu vezu, koja treba da bude osnova, modernog kapitalističko-građanskog društva; c) Prema tim načelima, pojedinac/čovjek i pojedini narodi (svi narodi bez obzira na njihovu veličinu i postanak) postaju osobe (autonomne i individualne) koje poštuju sebe i druge kao osobe; d) Ta su načela utjecala na razvoj jugoslavizma, a trebala su da omoguće stvaranje južnoslavenskog društva i južnoslavenske višenacionalne federativne državne zajednice; e) Prema toj političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja, prirodno i narodno pravo trebalo je da omogući stvaranje građanskog društva, u kojem bi se postigla sloboda (čovjeka-pojedinca i naroda) i formalna građanska demokracija.

d) Liberalna politička ideologija

Liberalna građanska politička ideologija, koju su hrvatski preporoditelji oblikovali za vrijeme Hrvatskog nacionalnog preporoda (ilirskog pokreta) nije samonikli duhovni i politički sustav. Nastala je i razvijala se (1) na poticaj izvana i (2) pod utjecajem društvenih, političkih i kulturnih prilika u zemlji. Dakle, liberalna politička ideologija u hrvatskih narodnjaka nije nastala kao apsolutni poticaj izvana niti je bila posve autonomna: nije nastala i razvijala se nezavisno od društvenih i političkih prilika u zemlji. Naprotiv, struktura liberalne političke ideologije hrvatskih preporoditelja odgovarala je strukturi hrvatskoga društva, u kojem je imala važnu funkciju u razvoju hrvatske kulture te hrvatskog nacionalno-političkog programa, jugoslavizma i federalizma.

Liberalno učenje, koje nalazimo u hrvatskih narodnjaka/političara, javilo se u borbi protiv postojećeg političkog i društvenog poretka u Monarhiji. Polazeći od tog opozicionog stava — koje je utjecalo na razvoj njihove političke ideologije, jugoslavizma i načela federalizma različitog sadržaja — hrvatski su preporoditelji »lošoj« stvarnosti, koju, po njima, svakako treba mijenjati, suprotstavili »ispravnu« racionaliziranu i idealnu realnost, koju su ipak osnivali na životnoj zbilji južnoslavenskih naroda. Njihove su ideje trebale da budu program, kao regulativ prema kojem treba djelovati i mijenjati političke i socio-ekonomske odnose.

U društvenom pogledu, takvo je učenje u Hrvata nosilo građanstvo i inteligencija različitog socijalnog porijekla: srednje plemstvo, liberalno svećenstvo, svjetovna humanistička inteligencija, trgovačka buržoazija, građanstvo i slobodne profesije. Bila je to humanistički usmjerena elita. U skladu s tim, i uza sve spomenute razlike u društvenoj strukturi, liberalno-građanska ideologija hrvatskih preporoditelja (koja ih je ujedinjavala i međusobno povezivala) bila je dinamična: bio je to izraz njihovih težnja za promjenom političkih/državnopravnih prilika i socio-ekonomskih odnosa, posebno od 1848. dalje.

Liberalno-humanističko građansko učenje hrvatskih narodnjaka i preporoditelja nije bio idealni svijet, uzvišen i odvojen od životne zbilje, iako u njemu nalazimo zanos idealizma i romantizma. Njihovi središnji liberalni ideali: *sloboda*, *jednakost* i *bratstvo* — nisu ostali neodređeni. Jer ih je povezivala ideja humaniteta, pravičnosti i težnja za narodnim blagostanjem. Kao praktični političari, hrvatski su liberali znali da to mogu postići samo putem dubokih državnopravnih, političkih i socio-ekonomskih promjena. Razumije se da put formiranja hrvatskog naroda/nacije te modernizaciju zemlje i osnivanje južnoslavenske višenacionalne zajednice nisu doživljavali i zamišljali kao pravolinijski napredak i razvitak. Ali svakako valja istaći da nisu isključivali nagle promjene, jer su 1848. razvili ideju o pravu naroda na prevrat i otvoreno podržavali revoluciju, dok su se kasnije (1867—68. godine) jasno opredijelili za oružanu akciju širokih razmjera, koja je (u dogovoru sa srpskom vladom) trebala izvršiti sjedinjenjem svih južnoslavenskih naroda u slobodnu državnu zajednicu.

Hrvatski su preporoditelji zastupali ova načela kao središnje ideale liberalizma: 1) *slobodu* — osobnu i narodnu/nacionalnu; 2) *individualnost* — osobnu i narodnu/nacionalnu; 3) *jednakost* i *ravnopravnost* osoba i naroda/nacija. Sva su tri načela (sloboda, individualnost i jednakost) ne samo svih ljudi, nego i svih naroda/nacija, dakle, bitne odrednice liberalne političke ideologije hrvatskih preporoditelja. Oni su ih izvodili iz prirodnog i narodnog prava te »ideje narodnosti«. Na tim načelima osnivali su jugoslavizam i federalizam. Smatrali su da nije dovoljno postići slobodu i ravnopravnost svih ljudi, nego i svih naroda. U skladu s načelima slobode i jednakosti, za hrvatske je preporoditelje jugoslavizam i u vjerskom pogledu značio punu toleranciju i ravnopravnost, dok je u kulturi i politici pretpostavljao autonomiju i federalizam. To je učenje bilo prihvaćeno s golemim oduševljenjem, koje je karakteristično za epohu poslije francuske revolucije, a napose za revolucionarnu 1848. godinu, i vjerom u stvaranje novih političkih i socijalnih odnosa: nove države i novog svijeta.

Bez svake sumnje je osnovna jezgra liberalne političke ideologije hrvatskih preporoditelja *sloboda* i *individualnost*. Središnji pak liberalni ideal nesumnjivo je *jednakost*: jednakost i ravnopravnost svih osoba i naroda. Slobodu uopće, a napose građansku i ustavnu, shvaćali su kao uvjet bržeg razvoja pojedinih naroda i ostvarenja načela jednakosti. Bio je to liberalni ideal jednakosti u slobodi. Slobodu i jednakost osoba i naroda shvaćali su kao dva suglasna i ravnopravna načela, koja uvjetuju i ograničavaju jedno drugo. Sasvim je, dakle, jasno ono što im je zajedničko: liberalni ideal slobode uvjetuje i omogućuje pojavu ideala slobode jednake za sve osobe i narode. Hrvatski su liberali u svo-

joj političkoj ideologiji, uzimali jednakost i slobodu kao dva fundamentalna ideala. Iz tih dvaju ideala izvodili su sve ostale, pozivajući se na jednakost, ili slobodu, ili oba zajedno.

Ako su zastupali liberalno načelo jednakosti, te postizanje jednakosti i slobode svih južnoslavenskih naroda/nacija postavljali kao krajnji cilj, potrebno je utvrditi kako su shvaćali jednakost i u čemu su se morali izjednačiti narodi/nacije da bi postigli jednakost. Zalažući se da svi narodi budu jednaki, smatrali su da ih treba izjednačiti u *pravu*, i to prije svega u onom koji im je potreban da bi sami mogli odlučivati o svom razvoju i slobodi. Time nam je jasno njihovo liberalno-građansko shvaćanje ideje jednakosti. Međutim, hrvatski su preporoditelji za revolucije 1848—49. tražili da narodi budu izjednačeni u političkim i socio-ekonomskim uvjetima, kako bi ostvarili svoje potrebe razvoja u svim vidovima narodnog života. A to je, dakako, *radikalno* shvaćanje jednakosti. Drugim riječima, oni su svoju nacionalnu politiku temeljili na zahtjevu za izjednačavanjem, uvjeta za ostvarenje političkih, socio-ekonomskih i kulturnih ciljeva. Ta je težnja posve jasno izražena u zahtjevu: 1) za preuređenjem Habsburške monarhije; 2) za izgradnjom novoga građansko-kapitalističkog društva; 3) za osnivanjem novih narodnih/nacionalnih, političkih zajednica (hrvatske, slovenske i srpske); 4) za stvaranjem novih internacionalnih saveza: a) južnoslavenske državne/savezne zajednice, sastavljene od ujedinjene Slovenije, ujedinjene Hrvatske i srpske Vojvodine i b) austrijske federacije, u kojoj bi jedna od federalnih jedinica bila spomenuta južnoslavenska zajednica.

Ali je neosporno, kako smo se mogli do sada uvjeriti, da su u hrvatskih preporoditelja i hrvatska *državna/državnopravna tradicija* i *povijesne/političke institucije* (temeljene na *iura municipalia*) bile oni činioci koji su snažno utjecali na oblikovanje njihove političke ideologije. Bilo im je jasno da, upravo o očuvanju/razvoju hrvatske državne i političke tradicije, te političkih institucija (Hrvatskog sabora, banske časti, nezavisne hrvatske vlade, sudstva i drugih) u velikoj mjeri ovisi napredak, sloboda i prosperitet hrvatske narodne/nacionalne zajednice.

Vjerovali su da hrvatskom narodu (kao povijesnoj zajednici) samo *iura municipalia* pruža garanciju slobode te omogućuju autonomiju i jedinstvo Trojedne kraljevine. Nema sumnje, dakle, da je u hrvatskom državnom pravu bila sadržana politička memorija hrvatskog naroda. A hrvatski su preporoditelji upravo preko hrvatskih političkih/povijesnih institucija izražavali težnju za političkom autonomijom, jedinstvom naroda i zemlje te slobodom. Drugim riječima, u političkim institucijama (osnovanim na *iura municipalia*) bile su sadržane osnovne političke i društvene vrijednosti, koje su tvorile, i omogućavale postizanje cjelovitosti i individualnosti hrvatske narodne/nacionalne zajednice; određivale su nadalje standarde političkog ponašanja te predstavljale simbol kojim se određivala pripadnost hrvatskoj nacionalnoj i političkoj zajednici.

Prema tome, hrvatske povijesne/političke institucije utjecale su na oblikovanje političke ideologije ali i na političke procese u Hrvatskoj. U vezi s tim procesima, hrvatski su preporoditelji težili (1) da stvore i održe vladu/vladavinu za hrvatski narod, (2) da uspostave jedinstvenu i autonomnu ujedinjenu državu Hrvatsku i (3) da odgoje hrvatski narod na vladavinu. Time su težili da stvore novu političku kulturu, kojom su utjecali na razvoj društva i politike u Hrvatskoj. A to su radili zato jer im je bilo jasno da austrijski Nijemci i Mađari, nasuprot tome, svim silama nastoje da sruše osnovna načela/norme političke kulture i političke institucije u Hrvatskoj. Time su ozbiljno zaprijetili da razore hrvatsku političku zajednicu: dakle, da promijene i ukinu oblik njezinih političkih/povijesnih institucija i unište osnovne garancije slobode.

Ako, dakle, pažljivo motrimo izvore i nastojimo sa stajališta šire društvene znanosti upoznati političku ideologiju u hrvatskih preporoditelja, lako možemo

uočiti da *političku moć* u Hrvata za vrijeme Preporoda čini odnos naroda prema povijesnim/političkim institucijama, osnovanim na iura municipalia. Istražimo li, nadalje, odnos podaništva, lojalnosti i identifikacije hrvatskog naroda prema vlastitim povijesnim institucijama, upoznat ćemo koliko je u njima bila akumulirana i koncentrirana politička snaga i moć, prikupljena uz to (kao za revolucije 1848. godine) političkom akcijom na bazi šire podrške i organizacije naroda, koja je segmente hrvatskog naroda trebala da pretvori u jedinstvenu i cjelovitu političku zajednicu: u hrvatsku naciju.

e) Narodni i nacionalni integracijski procesi

Na narodne i nacionalne integracijske procese u Hrvatskoj utjecali su: 1) državna, državnopravna i politička tradicija; 2) nove socio-ekonomske strukture — razvoj kapitalističkih odnosa; 3) narodni običaji; 4) jezik, kultura, narodna predaja; 5) ideja narodnosti; svijest, ratno; 6) suvremene političke ideologije.

Gledamo li pak preko društvenih i političkih struktura, možemo zamijetiti da su u hrvatskom društvu za vrijeme Preporoda postojale ove razine *integracijskih procesa*, na čije su usmjerenje utjecali hrvatski preporoditelji svojim mobilizacionim nacionalno-političkim programom i političkom ideologijom uopće: 1) proces formiranja autonomne ujedinjene države Hrvatske; 2) proces udruživanja segmenata hrvatskog naroda (u jedan politički narod) i formiranja hrvatske nacije; 3) proces integracije društva u Hrvatskoj: stvaranje novog građansko-kapitalističkog društva i novih socio-ekonomskih odnosa. Ali je i jugoslavizam (kao pod-sustav političke ideologije hrvatskih preporoditelja) također bio u funkciji integracijskih procesa i to: a) procesa integracije u kulturi (preko ideje o stvaranju nove južnoslavenske internacionalne kulturne zajednice) i b) procesa integracije u političkom i državnom pogledu, izražene idejom i zahtjevom za osnivanjem nove južnoslavenske političke zajednice.

1) *Integracija hrvatske nacije i formiranje države Hrvatske.* Hrvatski su preporoditelji, kako smo se mogli uvjeriti, formiranje hrvatske nacije i zahtjev za osnivanje ujedinjene države Hrvatske osnivali na ovim vrijednostima: a) na hrvatskoj političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji, temeljenoj na iura municipalia; b) na povijesnim/političkim institucijama (temeljenim također na iura municipalia) koje su omogućavale stvaranje *slobodne i samostalne* moderne hrvatske narodne/nacionalne i političke zajednice.

Prema njihovoj političkoj ideologiji, ujedinjena država Hrvatska svoju historijsku realnost i moguću organizaciju u modernu zajednicu temelji na *skupnim institucijama* vlastite povijesne zajednice, a to su: Hrvatski sabor, hrvatski ban, hrvatska vlada, unutrašnje posebno zakonodavstvo, unutrašnja samouprava i sloboda. Ove su institucije hrvatski preporoditelji nazivali »slobodnim institucijama«, i one su, ne samo u ideološkom pogledu, bile u funkciji širenja ideje slobode.

Prema tome, ujedinjena bi država Hrvatska trebala da bude organizacija određene *povijesne zajednice*. Na proces ponovnog formiranja ujedinjene države Hrvatske i njenu preobrazbu u modernu zajednicu deterministički je utjecala povijesna realnost. A tih su činjenica bili svjesni hrvatski preporoditelji, i u tom su smjeru djelovali.

2) *Integracija društva u Hrvatskoj.* Ako pažljivo ispitamo političku ideologiju hrvatskih preporoditelja, uočiti ćemo, dakle, da su oni zahtjev za obnovu ujedinjene države Hrvatske temeljili na skupnim institucijama vlastite povijesne zajednice, ali svakako i na određenom suvremenom društvu unutar Tro-

jedne kraljevine, promatrajući ga također kao organiziranu historijsku zajednicu.

Bili su svjesni činjenice da to postojeće društvo u Trojedinj kraljevini, kao i društveni odnosi u njoj, nisu identični sa starom državom Hrvatskom (za narodne dinastije). A bilo im je jasno i to da to društvo (u socio-ekonomskom, nacionalnom, klasnom, vjerskom i kulturnom pogledu) nije homogeno ni jedinstveno. Jer je ono u prošlosti doživjelo duboku preobrazbu.

Prema tome, znali su da ne postoji identičnost između ovih struktura i vrijednosti: hrvatske nacije, te društva u Trojedinj i ujedinjene države Hrvatske (hrvatska nacija = društvo u Trojedinj = država Hrvatska). Pa ipak, hrvatski su preporoditelji upravo pomoću povijesnih institucija, koje su gledali kao garanciju moći i slobode, u tijeku preobrazbe postojećeg društva težili postizanju nove moderne države, slobodne i samostalne ujedinjene Hrvatske, i novog suvremenog građansko-kapitalističkog društva. A da bi to postigli (novo društvo i suvremenu modernu državnu zajednicu) morali su usvojiti i izgraditi, nasuprot ideologiji feudalizma, novu političku ideologiju. Prema njihovu učenju, nova buduća ujedinjena država Hrvatska, morala bi imati slijedeća obilježja: 1) Prije svega, ta je politička zajednica trebala da bude *nacionalna država*, odnosno država hrvatskog naroda/nacije (osnovana kao *povijesna zajednica*). 2) Ali znajući da hrvatska Trojedna kraljevina nije posve identična s hrvatskom nacijom, jer u Trojedinji žive segmenti drugih naroda, smatrali su da za njih buduća ujedinjena država Hrvatska treba da bude *patriotska zajednica* (osnovana kao prirodna zajednica). 3) Prema tome, ujedinjena bi Hrvatska bila otvorena (povijesna i prirodna zajednica) koja, u političkom i državnom značenju (a ne u nacionalnom), integrira ostale segmente naroda (Srbe, Talijane, Mađare, Slovence i druge) koji žive u Hrvatskoj, te im pruža maksimum slobode, i u pravu ih posve izjednačuje s Hrvatima. 4) Polazeći od načela jednakosti i slobode, smatrali su da ujedinjena Hrvatska treba da bude slobodna država i da sama odlučuje o svojoj sudbini.

3) *Jugoslavizam kao internacionalna integracija*. Daljnju razinu integracije u političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja valja tražiti i promatrati u ideji o južnoslavenskoj kulturnoj i političkoj zajednici. Jer, nema sumnje, da hrvatski nacionalno-politički program, koji su izlagali hrvatski narodnjaci političari, ne možemo u potpunosti razumjeti ako ne upoznamo također njihovu ideju o južnoslavenskoj zajednici. A značenju *uzajamnosti i ovisnosti* hrvatskog nacionalno-političkog programa i ideje o južnoslavenskoj zajednici još više valja posvetiti pažnju ako znamo da su oni sastavni dijelovi (pod-sustavi) političke ideologije u Hrvata.

Uvjerili smo se da su hrvatski preporoditelji, ako pokušamo motriti sa stajališta *politike i nacije*, zahtjev za udruženjem segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod i nacionalnu ideju (izraženu u težnji za formiranjem hrvatske nacije i nastojanju za osnivanjem ujedinjene države Hrvatske) temeljili na tria-municipalia: na institucijama vlastite povijesne zajednice. Ali su bili svjesni činjenice da novo-građansko-kapitalističko društvo i novu kulturu, kao osnovne vrijednosti nove države, treba graditi na načelima suvremene liberalne političke ideologije.

U svakom slučaju, kulturu su shvaćali kao univerzalnu vrijednost, internacionalnog porijekla i značenja. Zbog toga kulturu i njen razvoj u Trojedinj kraljevini nisu u potpunosti izjednačavali s hrvatskom nacijom. *Kultura* (prije svega jezik i književnost) bez sumnje utječe na stvaranje nacionalne kulture (na primjer: hrvatske, slovenske i srpske). Ali su hrvatski preporoditelji smatrali da preko nacionalne kulture valja težiti stvaranju nove internacionalne kulturne zajednice, koja bi obuhvatila srodne južnoslavenske narode. Drugim

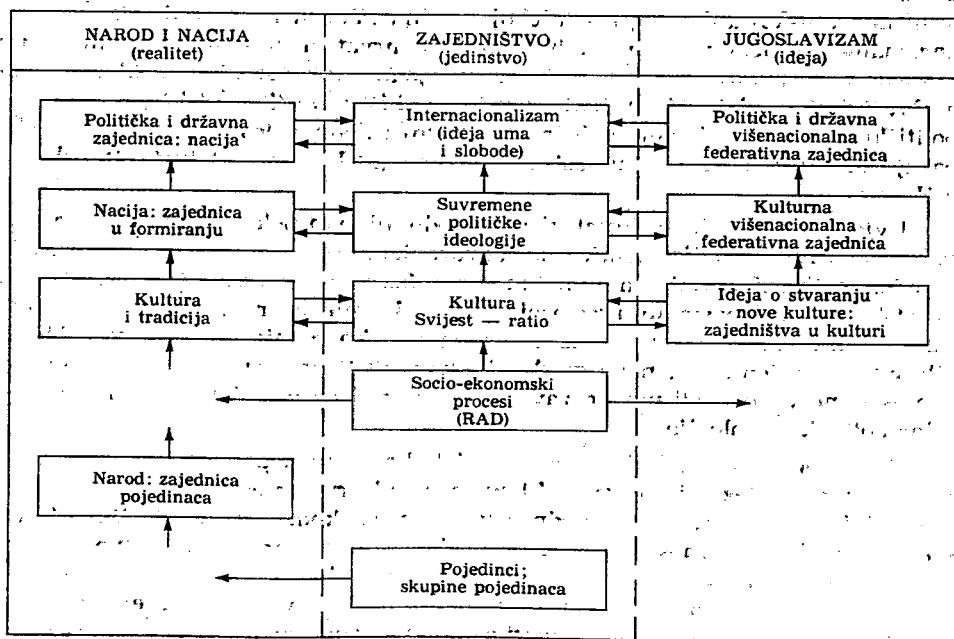
riječima, pomoću nacionalnih kultura trebalo je stvarati novu južnoslavensku internacionalnu kulturnu zajednicu: južnoslavensko kulturno zajedništvo.

U skladu s tim učenjem, hrvatski su preporoditelji preko novo osnovanih institucija, koje nisu temeljili na iura municipalia, a širile su ne samo hrvatsku nacionalnu ideju nego su također bile u funkciji razvoja kulture, zagovarali i ideju o osnivanju južnoslavenske kulturne i (od 1848. godine) političke zajednice. Te su nove institucije u Hrvata imale dvojako značenje: 1) polazeći od nacionalne ideje, utjecale su na formiranje hrvatske narodne/nacionalne političke zajednice i stvaranje nacionalne kulture; 2) ali su ujedno zagovarale stvaranje nove južnoslavenske internacionalne kulturne i političke zajednice. Promatrajući u širem vremenu, te institucije u Hrvata bile su: društvo *Slavenska lipa na slavonskom Jugu*, *Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine*, *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, te hrvatske političke stranke (*Ilirška stranka*, *Narodna stranka*, *Narodna liberalna* i *Narodna samostalna stranka*) i njihove brojne novine: *Danica ilirska*, *Narodne novine*, *Slavenski Jug*, *Jugoslavenske novine*, *Südslawische Zeitung*, *Pozor*, *Obzor*, *Zatočnik*, *Branik* i druge.

Promatrajući pak sa stajališta *politike i jugoslavizma*, posve je drugačije integracijske procese imala koncepcija o južnoslavenskoj političkoj i državnoj zajednici, koja se u hrvatskoj politici prvi put javlja za revolucije 1848—49. godine. A već u nastanku (1848. godine) koncepcija o južnoslavenskoj *političkoj i državnoj zajednici* — čije su osnivanje (u sastavu od ujedinjene Hrvatske te ujedinjene Slovenije i srpske Vojvodine) hrvatski preporoditelji političari zagovarali u čitavom razdoblju revolucionarnog previranja (1848—50) i to kao jednu od jedinica unutar austrijske konfederacije — imala je dvojako obilježje: trebala je da bude *višenacionalna i federativna* južnoslavenska državna zajednica, osnovana na liberalnom načelu *jednakosti i slobode*.

Integracijski procesi, koji nastaju unutar promjena i struktura hrvatskog društva i pod utjecajem političke ideologije hrvatskih preporoditelja, a predstavljajući ih nužno shematski, izgledaju ovako:

Narodni i nacionalni te južnoslavenski internacionalni integracijski procesi

f) Ideja države i prava

Ako želimo upoznati odnos hrvatskih preporoditelja iliraca spram države, kao političke zajednice, svakako je potrebno da istražimo i upoznamo njihov stav prema ideji države i prava, koju su temeljili na načelima građanskog liberalizma. A mogli smo se uvjeriti da je njihova politička ideologija veoma složena. No, istakli smo i to da je ideološka struktura njihove političke ideologije odgovarala strukturi društva te političkim i kulturnim uvjetima u kojima je nastala i razvijala se. Drugim riječima, hrvatski su ilirci svoju političku ideologiju prilagođavali potrebama hrvatskog naroda i društva u usponu.

Promatrajući pak s gledišta *ideje države*, prema političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja, *politička zajednica/država* treba da bude, na jednoj strani, toliko slaba (Habsburška monarhija) i, na drugoj strani, toliko jaka (1. pojedine narodne/nacionalne političke zajednice i 2. zatim južnoslavenska višenacionalna federativna državna zajednica) koliko to odgovara potrebama slobodnog političkog i socio-ekonomskog razvoja te nacionalno-političkim interesima hrvatskog naroda, ali i drugih slavenskih i južnoslavenskih naroda u Monarhiji.

Prema tom učenju, temeljenom na ideji *slobode* i *etničkom* narodnom/nacionalnom načelu, najveću vrlinu *država* mora da ima: 1) Habsburška monarhija u njenoj ne-egzistenciji — dakle, kao slaba politička zajednica (kao konfederacija) i 2) narodne/nacionalne države (kao samostalne i samoupravne jedinice članice austrijske konfederacije) u njihovoj kompaktnosti i snazi. U prvom slučaju država (nakon njena preuređenja u slobodnu višenacionalnu zajednicu ravnopravnih naroda) omogućuje *slobodu*, a u drugom: nove narodne/nacionalne političke zajednice (kao federalne članice) štite i sprovode slobodu. Država u prvom slučaju (kao konfederativna zajednica) počiva na *ugovoru*, a u drugom (kao narodno-nacionalna politička zajednica) na narodnom suverenitetu, pravu i slobodi.

Ta je politička teorija države i prava bila potrebna hrvatskom građanstvu u usponu. A ono je prihvatilo teoriju prava i nacionalno načelo, ističući ujedno princip narodnog suvereniteta da bi slomilo pokrajinske separatističke težnje i postiglo jedinstvo ujedinjene države Hrvatske i hrvatske nacije. Međutim, nedvojbeno je da je time hrvatsko građanstvo težilo osigurati nacionalno-političku slobodu hrvatskom narodu, kao uvjet svih modernizacijskih procesa.

U najužoj vezi s tim promjenama i procesima, potrebno je u ideologiji hrvatskih preporoditelja istražiti njihov stav prema ovim vrijednostima: zakon — narod — suverenitet.

Kao i ostali liberalni teoretičari države i prava, tako su i hrvatski liberali isticali da su ljudi u prirodnom stanju *dobri*. Napose su to isticali za Slavene, pa su to njihovo stanje, pod utjecajem Herderove ideje, još više idealizirali. Po njima, prirodno stanje Slavena uopće, a Hrvata (kao i Južnih Slavena) napose, jest raj, pa ono nije suprotno državi. Štoviše, smatrali su da idealna država (koja treba da se temelji na slobodi i pravdi) mora biti osnovana i razvijati se na tom prirodnom stanju naroda.

Time je u političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja ujedno riješen problem *suvereniteta*. Jer, po njima, državom i pravom treba da upravljaju *prirodni zakoni*: a to je narod kao cjelina i sve narodne i društvene strukture, njegove demokratske snage. To je prirodno pravo naroda/etnosa: to je narodni suverenitet, osnovan na javnosti i slobodi. U tom slučaju, to je javno-demokratska politička i društvena moć, koja po slobodnoj odluci i slobodnoj volji može i treba da djeluje bez, pa čak i protiv *zakona*, ukoliko nije demokratski i osnovan na načelu slobode i jednakosti. Tu su teoriju hrvatski liberali i demokrati posebno razvili za revolucije 1848—49. godine. I o tome nam govore brojni povijesni izvori.

Prema političkoj ideologiji hrvatskih demokrata, *pravo* (kao prirodni zakon) je prije svega *voluntas*. Pa ipak, pravo (kao prirodni zakon i ujedno političko načelo) ne smije postojati izvan nacionalne države, koja je, kao i pravo, osnovana na prirodnom zakonu; a prirodni zakon nije samo *voluntas* već iznad svega treba da bude *ratio*. Zakon, dakle, treba da bude *racionalan* i u funkciji političke i socio-ekonomske emancipacije. Na isti način narodom treba da upravljaju: prirodno pravo (prirodno pravo naroda na slobodu i jednakost) te prirodni zakon (*lex naturalis*) i *ratio*. Na tim načelima hrvatski narod — kao etnos i kao prirodna i povijesna/politička te pravno-politička i socio-ekonomska zajednica — gradi svoj suverenitet i slobodu. Prema tom učenju, u sukobu s ne-prirodnim zakonima i snagama vlasti (suverenom) pravda je na strani prirodnog zakona. A u tom slučaju narod ima pravo (to je njegovo prirodno pravo) da prevratom i revolucijom ukinе državne zakone i uspostavi slobodu i demokratsko stanje: da stvori nov svijet i nove društvene odnose, koje će osnovati na slobodi i jednakosti.

Shodno tome, hrvatski su preporoditelji razvijali dvije političke ideje: teoriju države i prava. Obje su teorije međusobno povezane. A prema svojoj svrsi, obje se teorije dalje dijele. Teoriju države dijelili su na: 1) ideju o stvaranju narodne/nacionalne države, koja je, u neposrednoj praksi, utjecala na stvaranje mobilizacionog hrvatskog nacionalno-političkog programa, sa zahtjevom za osnivanjem ujedinjene države Hrvatske, i 2) ideju o osnivanju internacionalne/višenacionalne države, i to: a) južnoslavenske političke zajednice i b) pretvaranje Monarhije u konfederativnu zajednicu ravnopravnih naroda. Ideju pak prava dijelili su na: 1) teoriju prirodnog prava; 2) teoriju prirodnog prava naroda; 3) teoriju historijskog prava i 4) teoriju međunarodnog prava. Obje teorije (ideje države i prava) i njihovi pod-sustavi bili su u političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja u međusobnoj ovisnosti.

Na prvi pogled čini se da u toj političkoj ideologiji nije razrađeno *individualno pravo*. Ali ako pažljivo proučimo izvore, lako možemo uočiti da je individualno pravo sadržano u prirodnom i narodnom pravu te u liberalnom načelu slobode i jednakosti. No činjenica je da su hrvatski preporoditelji više pažnje posvećivali konstituiranju naroda i nacije, i to kao povijesnoj i prirodnoj zajednici. Mislili su da ukoliko spase i oslobode narodnu/nacionalnu zajednicu, spasit će i osloboditi i pojedince/osobe. Smatrali su, dakle, da slobodna zajednica omogućuje individualnu/osobnu slobodu i individualno/osobno pravo. Prema toj političkoj ideologiji, pojedinac je (kao podanik određene političke zajednice) potčinjen državi. Ali budući da politička zajednica (kako nacionalna tako i višenacionalna država) treba da bude osnovana na prirodnim zakonima i slobodi, onda i čovjek/pojedinac mora biti slobodan. A u tom slučaju, podanik je potčinjen ciljevima i mjerama/zakonima političke zajednice/države u kojoj živi.

Ne bismo mogli reći da je prema toj ideologiji pojedinac/podanik potčinjen apsolutističkoj ideji države. Jer, po tom učenju, prirodno pravo narodne/nacionalne državne zajednice i prirodno pravo svake pojedine individue/podanika, njegovo pravo na slobodu i jednakost, nadopunjavaju se i u uzajamnoj su ovisnosti: i jedno i drugo pravo imaju izvor u *prirodnom zakonu*. Pa ipak, neosporno je da je u toj ideologiji narodna/nacionalna država iznad pojedinca podanika. Ali zato narodna/nacionalna država, kao politička zajednica koja ima povijesnu zadaću u tijeku razvoja naroda i nacije, treba da pojedincu podaniku osigura slobodu i jednakost.

Ta je politička ideologija, koju ćemo opširnije prikazati na drugom mjestu, zapravo odgovarala hrvatskom narodu u odbrani od germanizacije i mađarizacije, te hrvatskom građanstvu u njegovu usponu i razvoju ekonomske i političke moći.

g) Osnovna načela federalizma

U svakom slučaju, hrvatski su preporoditelji, ne samo u svojoj političkoj ideologiji nego i u javnoj djelatnosti, težili da Trojednu kraljevinu (kao buduću ujedinjenu državu Hrvatsku) i novo društvo u njoj utemelje i reorganiziraju na *nacionalnoj*, i *patriotskoj* osnovi. A u težnji za postizanjem krajnje svrhe (da samostalno raspolaze svim javnim političkim i društvenim funkcijama i institucijama) hrvatski je narod već prije a posebno za revolucije 1848. godine posjedovao određenu društvenu moć i pravo na nacionalno-političku cjelovitost, samostalnost i na samoodređenje. Nastojanje hrvatskog naroda da se formira (kao jedan politički narod) u jedinstvenu ujedinjenu državu Hrvatsku (u jedinstveni politički, kulturni i povijesni sustav) bila je, zacijelo, težnja hrvatske nacije za ostvarenjem svoga prava: prirodnog i povijesnog.

Ako pak sa stajališta *nacije* i *politike*, te ideje jugoslavizma i federalizma, želimo istražiti nacionalno-integracijske i modernizacijske procese u XIX. stoljeću u južnoslavenskih naroda uopće i u Hrvata napose, lako možemo uočiti da nam ove nacije u formiranju (hrvatska, slovenska, srpska i bugarska) pokazuju *raznolikost* socio-ekonomskih struktura te *raznolikost* i *višestrukost* povijesnih, temelja i tradicije na kojima su se formirale. A tih su činjenica bili svjesni hrvatski preporoditelji kada su izlagali ideju o osnivanju južnoslavenske kulturne i političke zajednice.

U vezi s tim, najveći domet razvoja političke ideologije — i naravno, ideje jugoslavizma i koncepcije federalizma — hrvatski su preporoditelji izložili za revolucije 1848—49. godine, a zatim, nastavljajući na tim temeljima, nakon sloma neoapsolutizma od 1860. dalje. To im je omogućila postignuta politička sloboda: prije svega sloboda štampe, kada su mogli javno da iznesu i sintetiziraju svoja gledišta s kojima su se sreli za vrijeme ilirskog pokreta.

Smatrali su da je još francuska revolucija ostvarila pojedinačnu slobodu, a revolucija 1848. treba da ostvari slobodu i ravnopravnost svih naroda/nacija. Međutim, ostvarenje načela ravnopravnosti i jednakosti u višenacionalnoj Monarhiji, pretpostavljalo je *federativno uređenje*. Svjesni te ovisnosti u političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja nalazimo da su *ravnopravnost* naroda i ideja *federalizma* dva sukladna politička načela.

Ali je za našu raspravu potrebno utvrditi nastanak i razvoj ideje federalizma u hrvatskoj nacionalnoj politici. Sa stajališta politike, federalizam se u hrvatskoj politici javio tek za revolucije 1848. godine. Pa ipak, elemente federalizma u hrvatskoj politici nalazimo već za vrijeme ilirskog pokreta. A već je J. Drašković (u svojoj *Disertaciji*) zamišljao da bi ujedinjena Hrvatska, sjedinjena sa slovenskim pokrajinama i Bosnom u okviru »Velike Ilirije«, stupila u savez/federaciju s Ugarskom. Ilirci su zatim, osnivajući hrvatski nacionalno-politički program na iura municipalia, također predviđali savez/konfederaciju između ujedinjene države Hrvatske i Ugarske.

Promatrajući pak sa stajališta jugoslavizma i federalizma, upoznali smo da su hrvatski ilirci zagovarali stvaranje nove južnoslavenske višenacionalne kulturne zajednice. Takva ideja o južnoslavenskoj zajednici — kao pod-sustav i sastavni dio političke ideologije hrvatskih preporoditelja — sadrži misaone stavove i težnje koje su najuže povezali sa slobodom uopće, a političkom slobodom napose. Stoga je nesumnjivo da je ideja o južnoslavenskoj zajednici, uzimajući u obzir sve pojedinačne narodne/nacionalne individualnosti u Južnih Slavena, oblikovala svijest o budućoj slobodnoj *višenacionalnoj* i *federativnoj* južnoslavenskoj zajednici. To je još važnije ako znamo da su ilirci zastupali interese naroda/nacije kao cjeline, a ne pojedinih interesnih grupa napose. Svojom su idejom o jugoslavenskoj zajednici sudjelovali pri razvijanju slobodnog odnosa prema suvremenosti i prema svijetu budućnosti.

U svakom slučaju, ideja o stvaranju južnoslavenske zajednice, koju su hrvatski preporoditelji osnivali na načelu slobode i jednakosti te na koncepciji o višenacionalnom zajedništvu, mogla se razvijati samo na federalizmu. I doista, od revolucionarne 1848. godine u hrvatskoj su političari, kao i u političkoj ideologiji hrvatskih preporoditelja, jugoslavizam i federalizam dva sukladna politička načela.

Zbog svega toga, ideju *federalizma* (različitog sadržaja) u hrvatskoj politici, kao i u političkoj ideologiji hrvatskih političara uopće, valja promatrati na razini *austroslavizma* i *jugoslavizma*. Posebno je potrebno istražiti koliko je ideja federalizma utjecala na formiranje hrvatske nacionalne i političke individualnosti i programa o osnivanju ujedinjene države Hrvatske. Valja, nadalje, istražiti odnos ideje federalizma i kulture, te njegovu ulogu u širenju liberalnih i demokratskih odnosa.

Ako pristupimo istraživanju sa stajališta jačanja političke zajednice i težnje za političkom emancipacijom, možemo uočiti da je *federalizam* (kao ideja i akcioni program) u političkoj ideologiji hrvatskih liberala političara (za revolucije 1848—49. godine) bio, prije svega, u funkciji stvaranja novih političkih odnosa i širenja *političke slobode*. A proces produbljivanja demokratskih odnosa i slobode trebalo je ostvariti: 1) prestrukturiranjem političke zajednice, i to preuređenjem Habsburške monarhije u konfederativnu zajednicu i 2) narodnom/nacionalnom političkom emancipacijom, i to: a) osnivanjem slobodne i autonomne ujedinjene države Hrvatske i b) formiranjem južnoslavenske federativne višenacionalne državne zajednice (sastavljene od ujedinjene Hrvatske, ujedinjene Slovenije i srpske Vojvodine) unutar austrijske konfederacije.

Ako samo to imamo na umu, nije teško uočiti da je ideja federalizma u hrvatskoj nacionalnoj politici bila veoma složena i da je federativno načelo imalo višestruko značenje. Federalizam je, sa svim elementima ideje konfederalizma, trebalo da unutar austrijske federacije omogući učvršćenje i razvoj državne samostalnosti federalnih članica/jedinica. A prema tom shvaćanju, federativni je sustav trebao da ima odlučujuću funkciju u stvaranju nove konfederativne austrijske države, kao savezne višenacionalne i višekulturne državne zajednice.

Takav federalitet, kao građansko-kapitalistički politički sustav, omogućio bi stvaranje/formiranje novih narodnih/nacionalnih zajednica odnosno nacionalnih država kao ravnopravnih i individualnih federalnih jedinica. Federalizam je, zatim, učvršćujući sve više elemente konfederalizma i državnu samostalnost federalnih jedinica, trebalo da omogući sjedinjenje srodnih nacija u jednu složenu, subfederalnu državnu jedinicu.

Prema tom programu i zahtjevu, etničko područje Južnih Slavena (unutar Monarhije) okupilo bi se u jednu federalnu jedinicu austrijske konfederacije. Dakle, južnoslavenski narodi unutar Habsburške monarhije sjedinili bi se u jednu političku/državnu zajednicu, i to također na principu federalizma: »na temelju slobode i savršene jednakosti«, kako je odlučio Hrvatski sabor 1848. godine. Prema programu koji je zastupao Hrvatski sabor, zatim političko društvo »Slavenska lipa na slavenskom Jugu« i hrvatski liberali i demokrati (koji su inače bili okupljeni u Saboru i u tom društvu) i to sve do kraja 1850, ujedinjena Hrvatska bi se sjedinila s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u južnoslavensku subfederativnu državnu zajednicu. A u toj bi višenacionalnoj saveznoj političkoj zajednici zadržale (Hrvatska, Slovenija i Vojvodina) sve elemente nacionalne i političke samostalnosti, individualnosti i slobode.

Ali dok je federativno uređenje na razini austroslavizma trebalo da omogućiti stvaranje višenacionalne i *višekulturne zajednice*, istovremeno je federativno načelo, promatrajući ga na razini jugoslavizma, prema ideologiji hrvatskih

političara liberala, trebalo da (u budućnosti) omogući stvaranje južnoslavenske kulturne zajednice, točnije: zajedništva u kulturi.

Takav složen federativni ideološki sustav treba, dakako, promatrati i sa stajališta slobode. Jer, nasuprot čvrstim načelima hegemonije i gospodarenja državom kao cjelinom (jedinstvenom Habsburškom monarhijom) ili kao dvojnomo Monarhijom, koju su politiku zastupali austrijski Nijemci i Mađari, hrvatski su preporoditelji političari razvijali ideju o slobodi, jednakosti i ravnopravnosti svih austrijskih naroda/nacija. Nasuprot hegemonističkom savezu, hrvatski su liberali zagovarali jačanje slobode i samostalnosti federalnih članica/jedinica u austrijskoj konfederaciji, i to s mogućnošću samoopredjeljenja pa i samoocepljenja od tog državnog sustava. Federalizam je, nadalje, promatrajući ga na razini ideje i mobilizacionog političkog programa, u hrvatskoj politici bio u funkciji stvaranja hrvatske narodne/nacionalne političke i državne zajednice (ujedinjene države Hrvatske) kao ravnopravne članice buduće južnoslavenske višenacionalne državne zajednice.

Prema tome, federativno je načelo u hrvatskoj nacionalnoj politici imalo izuzetne vrijednosti u širenju ideje o individualnoj i narodnoj/nacionalnoj političkoj slobodi. Omogućavalo je prevladavanje rascjepkanosti malih južnoslavenskih naroda i njihovih država (dakako, na razini ideje, a ne u praksi) te poticalo misao o stvaranju nove južnoslavenske federativne zajednice. Ako to imamo na umu, jasno je da je takav federativni ideološki sustav, kao politički program, bio u funkciji nacionalno-integracijskih i modernizacijskih procesa u južnoslavenskih naroda/nacija; naravno, ukoliko su federativno načelo unosili u svoj nacionalni program.

U svakom slučaju, federativno je načelo, koje su izlagali hrvatski liberali i demokrati za revolucije 1848—49. godine (a od tada su federalizam, različitog sadržaja, u svoju političku ideologiju unosile sve hrvatske narodne stranke) predstavljalo osnove kasnijem razvoju ideje o višenacionalnoj federativnoj južnoslavenskoj državi: slobodnoj federativnoj Jugoslaviji. Promatramo li pak sa stajališta kulture i društva, takav je federativni ideološki sustav trebao da omogući stvaranje ne samo zajedničke/internacionalne južnoslavenske kulture, nego i južnoslavenskog društva.

Ako bismo, nadalje, federativni ideološki sustav koji su zastupali hrvatski liberali usporedili s federalizmom na Zapadu, odakle su dobivali mnoge poticaje za revolucionarne 1848—49. godine, ali i kasnije, vidjeli bismo da su razlike znatne:

Naime, klasični liberalni federalizam uglavnom je jednonacionalan. Izuzetak je švicarska konfederacija. A upravo su se na švicarski federalizam pozivali hrvatski liberali u izgradnji svoga federalnoga sustava, koji je bio višenacionalni i vrlo složen. Jer je klasični liberalni federativni sustav na Zapadu imao osnovnu funkciju da stvori ne saveznu već unitarnu državu, ukidajući elemente konfederalizma i državnu samostalnost federalnih jedinica. Riječ je, dakako, o federalizmu jednonacionalnih država.

Sasvim suprotno, federalizam je hrvatskih liberala i demokrata bio u funkciji stvaranja višenacionalne austrijske konfederacije i jačanja državne samostalnosti federalnih jedinica/članica. A prema toj ideji, rascjepkanost konfederativnih struktura i malih narodnih/nacionalnih zajednica prevladalo bi se tako što bi se srodni narodi sjedinili u veće savezne (subfederalne) države, koje bi predstavljale pojedine federalne jedinice.

Sukladno tome, nove narodne/nacionalne političke i državne zajednice Južnih Slavena u Monarhiji (ujedinjena Hrvatska te ujedinjena Slovenija i srpska Vojvodina) sjedinile bi se, koristeći veliku samostalnost kao federalne jedinice, u južnoslavensku federaciju: u saveznu državu.

Prema tome, nasuprot stajalištu klasičnog liberalnog federalizma, koji je manje težio za proširenjem slobode a više integriranju građanstva i stvaranju jedinstvenog političkog i gospodarskog sustava, federalizam je u hrvatskoj nacionalnoj politici bio u funkciji širenja nacionalne/političke slobode i individualnosti. Kao građansko-kapitalistička klasa uopće, tako su i hrvatski liberali ideju federalizma koristili u svrhu formiranja hrvatske nacije te konstituiranja ujedinjene države Hrvatske i modernizacije zemlje. Razumije se da je takav federalizam (na razini ideje i programa) utjecao na rješavanje nacionalnog pitanja i poticao zbližavanje južnoslavenskih naroda/nacija te omogućavao stvaranje slobodne južnoslavenske savezne države.

Bez svake sumnje, promatrajući sa stajališta jugoslavizma, hrvatski su liberali i demokrati ideju federalizma temeljili na načelima slobode, ravnopravnosti, jednakosti i bratstva. Polazeći od tih vrijednosti i od uvjerenja da samo slobodni narodi mogu pretpostavljati jednakost i ravnopravnost, Hrvatski je sabor 1848. godine, kako je rečeno, odlučio da ujedinjena Hrvatska stupi u savez (politički i federativni) sa srpskom Vojvodinom, kao i sa Slavenijom, »na temelju slobode i savršene jednakosti«.

Ako pokušamo dalje analizirati sa stajališta *političke zajednice* i *nacije*, zamijetit ćemo da su hrvatski liberali načelo federalizma osnivali na *nacionalnom principu*, i to u njegovoj radikalnoj konfederativnoj varijanti kad se radilo o preuređenju Habsburške monarhije.

Iako je na hrvatske liberalne utjecao češki oblik austroslavizma i federalizma, ipak su oni, prilagođavajući ideju federalizma nacionalnom načelu i jugoslavizmu, razvili svoju teorijsku specifičnost i novinu. Jer, polazeći od čiste austrijske *konfederacije*, zahtijevali su radikalno preuređenje Monarhije na nacionalnom principu, dok su južnoslavensku političku zajednicu (sastavljenu od novih nacionalnih država: ujedinjene Hrvatske te ujedinjene Slovenije i srpske Vojvodine) osnivali na *federativnom* načelu, s težnjom za stvaranjem zajedničkog južnoslavenskog društva i kulture.

Prema gledištu hrvatskih političara liberala, takav bi južnoslavenski federativni savez štutio male južnoslavenske narode od njemačke i mađarske hegemonije: od germanizacije i mađarizacije. Nadalje, zamišljali su da bi južnoslavenski federativni savez utjecao na ukidanje ekonomske rascjepkanosti, te ubrzao stvaranje jedinstvenog južnoslavenskog tržišta.

Pri tom su hrvatski liberali isticali državni suverenitet svih federalnih jedinica. Ali iako su državni suverenitet Hrvatske osnivali na hrvatskom državnom pravu i stoljetnoj tradiciji hrvatske države, ipak su naglašavali da državni suverenitet nove narodne/nacionalne političke zajednice također temelje na prirodnom i narodnom pravu: na pravu naroda da sâm sobom vlada. Smatrali su da svaki narod ima pravo na jednakost i slobodu, pa i na vlastiti suverenitet, i da mu to pravo nitko ne može oduzeti.

Iz tog slijedi zaključak da je suverenitet univerzalan i opći, i da vrijedi za sve narode/nacije i države, ali i individue kao fizičke osobe. A prema tom stavu, suverenitet označava pravo na slobodu, te poziva na poštivanje tuđe slobode; jer je osnovana na načelu jednakosti svih ljudi i svih naroda.

Bilo je to građansko liberalno shvaćanje načela suvereniteta, i to u njegovu univerzalnom obliku. Po tom učenju, narodi se nikako ne smiju odreći suvereniteta i svoje državnosti, jer se u tom slučaju odriču svoje slobode. Polazeći od tog gledišta, hrvatski su liberali isticali da jedino federativno uređenje može narodima osigurati njihovu političku/državnu individualnost i suverenitet. A to je, prije svega, pravo nacije, na samoodređenje: pravo na osnivanje samostalne države i očuvanje slobode.

Ako dalje želimo promatrati sa stajališta *politike i slobode*, a imajući na umu *federativno* načelo, možemo uočiti da je *nacija* u političkoj ideologiji

hrvatskih liberala i demokrata imala izrazito demokratsko određenje. Jer, prema njihovom političkom programu, austrijsku je konfederaciju trebalo formirati na *međunarodnom ugovoru* jednakih nacionalnih država po pravu. Razumije se da su pri određenju tog stava uzimali prirodno i narodno pravo te načelo slobode i slobodne volje kao značajne vrijednosti. Jer, nove nacionalne države, bez obzira da li pripadaju historijskim ili ne-historijskim narodima, po učenju hrvatskih liberala treba da se osnuju na prirodnom pravu naroda na slobodu i jednakost te na jezičnom i etničko-nacionalnom načelu. A tek zatim bi, kao, slobodne i nezavisne, nacije/države »svojom slobodnom voljom« stupile u novi politički savez, ali samo onda ako na temelju međunarodnog ugovora bude priznate kao ravnopravne članice novoga saveza: austrijske konfederacije.

U svakom slučaju, hrvatski su liberali i demokrati smatrali da je federativno i konfederativno uređenje najviši oblik demokratskog udruživanja jednakih nacionalnih država u jedan politički savez, koji se mora osnovati na međunarodnom ugovoru, te na načelu jednakosti, slobode i dobrovoljnosti. Prema njihovom stavu, koje su zastupali sve do 1850. godine, kada su ukinute sve tekovine revolucije, Habsburška monarhija može opstati samo u tom slučaju ako se iz temelja preuredi u konfederativnu zajednicu, i ako se ne bude rukovodila egoizmom pojedinih članica saveza.

Takva na temelju slobode i jednakosti osnovana austrijska konfederacija imala bi, prema federativnom načelu hrvatskih liberala, dvojaku zadaću: 1) da štiti male narode/nacije izvana, prije svega od opasnosti koja im prijeti od Velike Njemačke i Rusije, i 2) da štiti autonomiju, nezavisnost i slobodu svih članica/jedinica saveza, koje ugrožavaju hegemonističke težnje austrijskih Nijemaca i Mađara.

Ako bismo, na kraju, pokušali donijeti osnovna načela federalizma, i to sa stajališta politike i jugoslavizma, onda u ovom sažetku svakako valja istaći da bi *južnoslavenski politički i državni savez* — koji bi, prema očekivanju hrvatskih preporoditelja, morao nastati u tijeku buržoaske revolucije, a nakon rušenja feudalizma, te nakon preuređenja Monarhije u austrijsku konfederaciju i u tijeku izgradnje kapitalističkog društva — imao ovu višestruku zadaću. 1) Riješio bi nacionalno pitanje u malih južnoslavenskih naroda u Monarhiji, te omogućio i ubrzao nacionalno-integracijske i modernizacijske procese. Dakle, otvorio bi put: a) konačnom formiranju novih nacionalnih država (Hrvatske, Slovenije i srpske Vojvodine) i b) oblikovanju modernog građansko-kapitalističkog društva. 2) Smjenom socio-ekonomskog i političkog poretka, a nakon stvaranja novoga sustava (austrijske konfederacije, južnoslavenske federacije i modernog građansko-kapitalističkog društva) na etničkom i političkom prostoru ujedinjene Hrvatske te ujedinjene Slovenije i srpske Vojvodine bio bi otvoren put za preobražaj tradicionalnog sustava na svim područjima društvenoga života, i to, razumije se, već prema stupnju potaknutih modernizacijskih procesa: dakle, u skladu s dotada ostvarenom razinom prijelaza iz tradicionalnog društva u smjeru modernizacije. 3) Promatrajući sa stajališta slobode i demokracije, prema političkoj ideologiji hrvatskih liberala, *južnoslavenski bi savez* (kao jaka i homogena federalna jedinica) u svakom slučaju bio važan činilac u donošenju zajedničkih odluka na razini austrijske konfederacije. Znali su da bi se jedino na taj način otklonila opasnost da jače federalne jedinice, poglavito njemačka i mađarska, zbog svoje tradicije te jače političke djelatnosti i efikasnosti, vrše nadmoć i hegemoniju nad manjim i slabijim federalnim jedinicama. 4) Stvaranjem zajedničkog južnoslavenskog tržišta, te zajedničke južnoslavenske internacionalne kulture, a nakon osnivanja južnoslavenske političke zajednice, bilo bi omogućeno stvaranje južnoslavenskog društva. Dok bi ujedno nacionalno-političke individualnosti (hrvatska, slovenska i srpska) još više ojačale u tijeku

stvaranja višenacionalne južnoslavenške *patriotske zajednice*. Time bi¹¹ po njihovu učenju, veze s ostalim Južnim Slavenima još više ojačale.

Iako vrlo napredne i teorijski razrađene, bile su to, na žalost, samo ideje, koje u praksi nisu ostvarene, jer ih je apsolutistička politika austrijske vlade odbacila. Pa ipak, njihova je historijska vrijednost u tome što su hrvatski preporoditelji političari, nakon sloma neoapsolutizma od 1860. dalje, na tim načelima (točnije: na tradiciji hrvatske politike iz 1848—49. godine) gradili svoju političku ideologiju.

h) Zaključak: narodne i nacionalne strukture i promjene

Hrvatsko društvo u razdoblju Hrvatskog nacionalnog preporoda (ilirskog pokreta) obilježavaju procesi promjena na svim njegovim razvojnim područjima. A ideologija je Preporoda, koju smo dijelom upoznali, samo jedan aspekt nastalih društvenih i duhovnih promjena. U tijeku novih procesa i promjena, jasno je izražena ovisnost i uzajamnost ideologije i društva. Pa, posve razumljivo, struktura te nove ideologije odgovara strukturi društva, u kojem je nastala i razvijala se.

U svakom slučaju, ideologiju Hrvatskog nacionalnog preporoda valja razumjeti kao sustav uvjerenja, stavova, ocjena i ciljeva. Moramo je shvatiti kao područje akcije i djelatnosti. A posve je sigurno da je politička ideologija hrvatskih preporoditelja bila *poziv* na akciju, te da je izražavala stremljenje i interese hrvatskog društva u usponu.

Bila je to rana građanska ideologija, nastala u procesu rađanja i jačanja hrvatskog građansko-buržoaskoga društva, pri čemu su nastajale nove promjene, strukture i sukobi. A ta je građanska liberalna ideologija u Hrvata, kako smo upoznali, sadržavala ideje o slobodi, jednakosti i suverenitetu naroda. Usvajajući nove političke vrijednosti i načela, liberalno je građanstvo postepeno stjecalo prevlast nad ideologijom feudalizma.

Cjelokupna je ideologija Preporoda bila usmjerena na stvaranje novoga društva i promjenu političkih odnosa. Bila je to izrazito nacionalna ideologija, koja je utjecala na razvoj hrvatske nacionalne kulture, na razvoj društva, na formiranje hrvatske nacije, ali je ujedno utemeljila i utjecala na daljnji razvoj ideje o južnoslavenškoj višenacionalnoj zajednici.

Prema tome, da bismo razumjeli *jugoslavizam*, koji su zastupali hrvatski preporoditelji, potrebno je proučiti i upoznati cjelokupnu njihovu političku ideologiju. Jer su opseg i struktura ideologije Preporoda znatno složeniji i širi od jugoslavenstva. Drugim riječima, jugoslavizam je samo dio cjelokupne ideologije koja se razvila za vrijeme Hrvatskog nacionalnog preporoda. Jugoslavizam je pod-sustav ideologije Preporoda. A svi aspekti pod-sustavi ideologije Preporoda u međusobnoj su ovisnosti. Zbog toga, ideologiju Hrvatskog nacionalnog preporoda možemo upoznati samo ako je proučimo interdisciplinarno: sa stajališta povijesne i šire društvene znanosti.

Nadalje, ukoliko promatramo genezu i međusobni utjecaj društveno-historijskih i nacionalno-političkih te ideoloških procesa i promjena u Hrvata u dužem razdoblju, možemo uočiti da *Hrvatski nacionalni preporod* (po svom opsegu i dužem vremenskom trajanju) nije identičan s *ilirskim pokretom*. Jer, Hrvatski nacionalni preporod ne počinje niti završava ilirskim pokretom.

Naime, ako promatramo strukture i procese (i to na svim područjima javnoga života) hrvatskog društva — koji su se također razvijali pod utjecajem socio-ekonomskih, kulturnih, ideoloških i političkih promjena te modernizacijskih tokova u Monarhiji uopće — zamijetit ćemo da Hrvatski narodni/nacionalni preporod ima svoju (1) predhistoriju te (2) početno-organizacijsko razdoblje i (3) višu fazu razvoja. A kontinuitet Preporoda svakako možemo pratiti

od terezijanskih i josefinskih reformi u XVIII. stoljeću, da bi se u XIX. stoljeću razvio u posve novim uvjetima, promjenama i procesima. Isto tako Hrvatski nacionalni preporod ne završava uoči revolucionarne 1848. godine, već se dalje razvija preko revolucionarnih previranja 1848—49, te za neoapsolutizma (1850—1859) i, nakon uspostavljanja ustavnog razdoblja, do njegove više i završne faze oko godine 1875.

Tijekom razvoja Hrvatskog narodnog/nacionalnog preporoda nastaju nova razdoblja, nove etape i strukture: te novi ideološki sustavi, uvjetovani promjenama hrvatskog društva i prilikama u Habsburškoj monarhiji uopće. Ako promatramo s tog gledišta, lako možemo uočiti da je *ilirski pokret*, vremenski ograničen na razdoblje od 1835. do početka revolucionarne 1848. godine, samo jedna etapa Preporoda. Zbog toga, ako *ilirski pokret* izdvojimo i proučavamo ga zasebice, odbacili smo mogućnost da upoznamo i pratimo genezu ideologije Preporoda i promjene socio-ekonomskih odnosa. Posebno se to odnosi na revolucionarnu 1848—49. godinu kada je Preporod prešao u novu i višu fazu društveno-političkog i ideološkog razvoja. A nema sumnje da je revolucionarna 1848—49. godina, zapravo razdoblje od početka 1848. do kraja 1850, izuzetno značajno za razumijevanje završne faze *ilirskog pokreta*.¹¹

Hrvatski narodni/nacionalni preporod — promatrajući ga u njegovim socio-ekonomskim te političkim i ideološkim promjenama i strukturama — imao je slijedeće etape, kojima su odgovarale nove strukture i pod-sustavi, a bili su u međusobnoj ovisnosti:

I. Početno i pripremno razdoblje Preporoda — od terezijanskih i josefinskih reformi u XVIII. stoljeću do 1835.:

- a) utjecaji reforme prosvijećenog apsolutizma (počeci modernizacijskih procesa);
- b) prijelazno razdoblje od kasnofeudalnoga do građansko-kapitalističkoga društva;
- c) razvoj građanstva i njegov utjecaj na promjene društva;
- d) socio-ekonomski razvoj (promjene i procesi);
- e) razvoj školstva i kulture;
- f) narodno buđenje.

II: Početno organizacijsko razdoblje Preporoda — *ilirski pokret* (od 1835. do 1847/48):

- a) društvene i gospodarske promjene;
- b) počeci industrijske revolucije i njeni utjecaji na socio-ekonomske odnose i razvoj;
- c) razvoj kapitalističkih odnosa u okviru feudalnoga gospodarskog i društvenog sustava;

¹¹ Ovom studijom započeli smo istraživanje političke misli u razdoblju Hrvatskog nacionalnog preporoda, i to s aspekta povijesne te sociološke, pravne i politološke znanosti. Razumije se da u ovoj raspravi nismo zahvatili mnoge probleme. Obradili smo samo najosnovnija načela nekih aspekata političke ideologije, koju je (kao akcioni i mobilizacijski program) utemeljila liberalna jezgra preporoditelja i iliraca u Hrvatskoj u razdoblju od 1830. do 1848/49. godine. Tu osnovnu elitu (u većini društveno slobodne) građanske humanističke inteligencije predstavljali su: Vj. Babukić, T. Blažek, A. T. Brlić, A. Čepulić, D. Demetar, I. Derkos, G. Dollhopf, J. Drašković, Lj. Gaj, I. Kukuljević, F. Kurelac, J. Kušević, D. Kušlan, I. Mažuranić, O. Utješenović Ostrožinski, M. Ožegović, P. Preradović, M. Prica, D. Rakovac, D. Seljan, P. Štoos, B. Sulek, I. I. Tkalac, A. Uhernik, Lj. Vukotinović i drugi.

Izvori na kojima proučavamo njihovu političku ideologiju su: 1) objavljena i neobjavljena korespondencija; 2) brošure i brojni tekstovi objavljeni u časopisima i novinama; 3) arhivska građa: proglaš, leci, politički programi, spisi, dokumenti političkog društva Slavonska lipa na slavonskom Jugu te Ilirske i Narodne stranke, Saborski spisi i drugi; 4) novine i časopisi od 1835. do 1850: Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske, Ilirske narodne novine, Narodne novine, Danica dalmatinska horvatska i slavonska, Danica ilirska, Saborske novine, Slavonski Jug, Jugoslavenske novine, Südslawische Zeitung, Kolo.

O tome usporedi: Hrvatski narodni preporod 1790—1848, Zagreb 1985, gdje je pregledno navedena većina izvora za navedeno razdoblje.

Posebno valja istaći da su u tim novinama i časopisima, kao i u arhivskoj građi i brošurama, saržani dragocjeni izvori o liberalnoj i demokratskoj tradiciji, o federalizmu, hrvatskom nacionalnom programu, jugoslavizmu i drugim pod-sustavima političke ideologije.

- d) pojava i utjecaj društveno slobodne inteligencije;
- e) oblikovanje hrvatske nacionalne kulture;
- f) stvaranje hrvatskog nacionalnog i političkog programa;
- g) utemeljenje ideje o južnoslavenskoj zajednici: pokušaj stvaranja ilirsko-južnoslavenske višenacionalne i internacionalne kulturne zajednice.

III. *Revolucionarno previranje* — od početka 1848. do kraja 1850; završno razdoblje ilirskog pokreta i početno prijelazno doba Preporoda;

- a) ukidanje feudalnih odnosa;
- b) promjene društvenog i gospodarskog sustava;
- c) politički pokret;
- d) stvaranje modernog hrvatskog nacionalnog i političkog programa;
- e) idejno-teorijsko oblikovanje hrvatske nacionalno-političke zajednice;
- f) oblikovanje liberalne političke ideologije;
- g) utemeljenje više faze jugoslavizma: pokušaj osnivanja južnoslavenske višenacionalne federativne državne zajednice.

IV. *Prijelazno i krizno razdoblje Preporoda* — od 1850. do 1859:

- a) neoapsolutizam — modernizacija izvana;
- b) daljnji proces oblikovanja hrvatske nacionalne kulture i širenja hrvatske nacionalne svijesti;
- c) daljnji proces oblikovanja jugoslavizma.

V. *Viša i završna etapa Preporoda* — od 1860. do 1875:

- a) ustavno razdoblje;
- b) razvoj kapitalističkih odnosa u privredi;
- c) modernizacija hrvatskog društva i zemlje;
- d) formiranje modernih političkih stranaka;
- e) politički pokret i opozicijsko/parlamentarno djelovanje;
- f) tradicija revolucionarne 1848—49. i oblikovanje moderne liberalne političke ideologije;
- g) stvaranje osnovnih uvjeta za integraciju hrvatske nacije i formiranje ujedinjene države Hrvatske;
- h) stvaranje južnoslavenskog političkog programa, koji predviđa: sjedinjenje svih južnoslavenskih naroda u slobodnu, nezavisnu, višenacionalnu i federativnu državnu zajednicu.

Zusammenfassung

JUGOSLAWISMUS UND FREIHEIT IN DER KROATISCHEN NATIONALEN WEIDERGEBURT (DER ILLYRISCHEN BEWEGUNG)

Petar Korunić

Im Verlauf der kroatischen nationalen Wiedergeburt (1835—1848) wurden grundlegende gesellschaftliche und kulturelle Bedingungen geschaffen sowie politische Programme vorgelegt, deren Auswirkung beträchtlich war: erstens auf den Prozeß der Vereinigung von Segmenten des kroatischen Volkes zu politisch einem Volk und auf die Herausbildung einer kroatischen Nation, und zweitens auf die Entwicklung der Idee von einer illyrisch-südslawischen multinationalen kulturellen und politischen Gemeinschaft.

In der Abhandlung wurde darauf hingewiesen, daß es in der politischen Ideologie der Illyrer keinen Gegensatz gab zwischen dem »Illyrismus« und dem »Kroa-

tismus«. Die Illyrer gründeten ihr nationales Programm (das sie in der Forderung nach der Vereinigung aller Segmente des kroatischen Volkes und der Schaffung eines vereinigten Staates-Kroatien zum Ausdruck brachten) auf der kroatischen politischen und staatsrechtlichen sowie kulturellen Tradition: auf dem kroatischen Staatsrecht (*iura municipalia*). Gleichzeitig vertraten sie die Konzeption von der Erschaffung einer neuen illyrisch-südslawischen internationalen Kulturgemeinschaft, die durch die Annahme einer gemeinsamen Schriftsprache, Literatur und Kultur für alle Südslawen verwirklicht werden könnte.

Die kroatischen Illyrer setzten sich für die Grundsätze des Liberalismus ein: Freiheit, Individualität und Gleichheit, und zwar nicht nur für alle Menschen, sondern auch für alle Völker und Nationen. Diese Prinzipien leiteten sie vom Naturrecht und dem nationalen Grundsatz ab. Darauf gründeten sie den Jugoslawismus und Föderalismus. Im Einklang mit den Maximen der Freiheit und Gleichheit stellte der Jugoslawismus für die Vertreter der kroatischen Wiedergeburt auch in religiöser Hinsicht vollkommene Toleranz und Gleichberechtigung dar, während er in Kultur und Politik Autonomie und Föderalismus voraussetzte.

Während der Revolution von 1848–1849 legten die kroatischen Illyrer Radikalität in der Auffassung der erwähnten Grundsätze an den Tag: erstens durch die Forderung nach einer Umbildung der Habsburger Monarchie; zweitens durch die Idee vom Ausbau einer neuen bürgerlichen Gesellschaft; drittens durch die Forderung nach der Gründung neuer nationaler politischer Gemeinschaften (der kroatischen, der slowenischen und der serbischen); viertens durch die Forderung nach der Gründung neuer internationaler Verbände, und zwar des südslawischen Staatenbundes (bestehend aus dem vereinigten Kroatien und dem vereinigten Slowenien sowie aus der serbischen Vojvodina) und der österreichischen Föderation, in der die südslawische Staatengemeinschaft eine der föderalen Einheiten darstellen sollte.

Ohne Zweifel haben bei den kroatischen Illyrern sowohl die kroatische staatsrechtliche Tradition sowie die geschichtlichen/politischen Institutionen (die auf den *iura municipalia* basierten) eine wichtige Rolle gespielt bei der Herausbildung ihrer politischen Ideologie. Es war ihnen klar, daß Fortschritt und Freiheit der kroatischen Nation gerade von der Erhaltung und Entwicklung der kroatischen staatsrechtlichen und politischen Tradition und den politisch/geschichtlichen Institutionen (der Kroatische Sabor, der Ban, die unabhängige kroatische Regierung u.a.) abhängen. Sie lebten in dem Glauben, daß nur die *iura municipalia* dem kroatischen Volk (als geschichtlicher Gemeinschaft) Freiheit, Autonomie und Einheit des Dreieinigten Königreichs (als des Staates Kroatiens) ermöglichen würden.

Die Vertreter der kroatischen nationalen Bewegung – die Illyrer – verbanden vor allem zur Zeit der Revolution von 1848–1849 das kroatische nationalpolitische Programm engstens mit der Forderung nach der Gründung eines südslawischen Staatenbundes, der im Zuge einer bourgeois Revolution entstehen sollte, jedoch nach dem Zerfall des Feudalismus und nach der Umbildung der Monarchie zu einer österreichischen Konföderation, und während des Ausbaus einer kapitalistischen Gesellschaft. Dieser politischen Ideologie zufolge sollte der südslawische Staatenbund mehrere Aufgaben erfüllen: Zum ersten würde er die nationalen Integrations- sowie Modernisierungsprozesse in die Wege leiten und fördern. Dadurch würde er den Weg bahnen für (a) eine endgültige Formierung neuer nationaler Staaten (Kroatiens, Sloweniens und der serbischen Vojvodina) und würde sich (b) auf die Bildung einer modernen bürgerlichen Gesellschaft auswirken. Zum zweiten wäre durch eine Veränderung der sozialwirtschaftlichen und politischen Ordnung auf dem ethnischen und politischen Gebiet des vereinigten Kroatien und des vereinigten Sloweniens sowie der serbischen Vojvodina, der Weg bereitet zu einer Umwandlung des traditionellen Systems auf allen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens. Zum dritten wäre durch die Schaffung eines gemeinsamen südslawischen Marktes und einer gemeinsamen südslawischen internationalen Kultur, allerdings in der Folge der Gründung einer südslawischen politischen Gemeinschaft auch die Grundlage für die Entstehung einer südslawischen Gesellschaft gegeben. Gleichzeitig würden sich die nationalpolitischen Individualitäten (die kroatische, slowenische und die serbische) im Laufe der Formierung der südslawischen patriotischen Gemeinschaft nur noch stärken.

Auf jeden Fall richtete sich die politische Ideologie der kroatischen nationalen Wiedergeburt auf die Bildung einer neuen Gesellschaft und auf die Umwandlung politischer Verhältnisse. Es war dies eine ausdrücklich nationale Ideologie, die sich auf die Entfaltung der nationalen Kultur und auf die Bildung der kroatischen Nation auswirkte und doch zur gleichen Zeit die Idee von einer südslawischen multinationalen Gemeinschaft begründete. Es handelte sich dabei um eine frühe bürgerliche Ideologie, entstanden im Prozeß des Werdens und Erstarkens der kroatischen bürgerlichen Gesellschaft.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/1, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 1800 din	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 6800 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 (ponatis 1988) — 4800 din
ZČ 4/1950 (ponatis 1987) — 3200 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 (ponatis 1987) — 6000 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 1800 din (kmalu razprodan)
ZČ 6-7/1952-53 (ponatis 1986) — 5200 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 1600 din
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 1400 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 1400 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 1400 din
ZČ 12-13/1958-59 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 1800 din
ZČ 14/1960 — 4200 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 3 — 1400 din
ZČ 15/1961 — razprodan — 1400 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 1000 din
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 1600 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 1600 din
ZČ 16/1962 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 1000 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 2400 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 1000 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 2400 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 1400 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 3000 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 1200 din
ZČ 21/1967 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 1200 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 1400 din	ZČ 33/1979, št. 4 — 1000 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 2800 din (kmalu razprodan)	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 1800 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 3 — 800 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 4 — 800 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 1400 din	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 1400 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 35/1981, št. 3 — 800 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 1600 din	ZČ 35/1981, št. 4 — 800 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986) — 1600 din	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 1200 din
ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 1800 din	ZČ 36/1982, št. 3 — 800 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 800 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 1200 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 800 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 800 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 1200 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 800 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 800 din
	ZČ 39/1985, št. 1-2 — 1200 din
	ZČ 39/1985, št. 3 — 1000 din
	ZČ 39/1985, št. 4 — 800 din
	ZČ 40/1986, št. 1-2 — 1400 din
	ZČ 40/1986, št. 3 — 1000 din
	ZČ 40/1986, št. 4 — 1200 din
	ZČ 41/1987, št. 1 — 1600 din
	ZČ 41/1987, št. 2 — 1600 din
	ZČ 41/1987, št. 3 — 2000 din
	ZČ 41/1987, št. 4 — 2800 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 10.000 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštadini nad 250 dinarjev zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 1000 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.